

UDK 94:314.151.3-054.7(=163.3/.6)(4)"1945/1950"
314.15:32(=163.42)(4)"1945/1950"
341.7(497.1)"1945/1950"

Dr Marica KARAKAŠ OBRADOV (1970)
znanstvena suradnica
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

"DEPOI ŠPIJUNA I TERORISTA". SAVEZNIČKI LOGORI ZA "RASELJENE OSOBE" U ITALIJI, AUSTRIJI I NJEMAČKOJ

Apstrakt: *Neposredno po završetku Drugoga svjetskog rata zapadni su saveznici ustrojili u svojim okupacijskim zonama u Italiji, Austriji i Njemačkoj logore za izbjeglice. U njima su bili smješteni strani državljani, prisilni radnici i zatočeni u koncentracijskim logorima zatečeni pretežno na njemačkom i austrijskom području nakon sloma njemačkoga Reicha te vojne i civilne izbjeglice pred Crvenom armijom i partizansko-komunističkim snagama iz istočne, srednje i jugoistočne Europe. Logori su postojali u razdoblju od 1945. pa do početka 50-ih.*

Ključne riječi: *izbjeglički logori, raseljene osobe, zapadni saveznici, savezničke okupacijske zone, Jugoslavija, izručenja, ustaše*

Uvod

Nakon sloma njemačkog Reicha oko osam milijuna osoba, od prisilnih i stranih radnika, ratnih zarobljenika i zatočenika oslobođenih iz koncentracijskih logora, imalo je položaj raseljene osobe (Displaced Person – DP). Njima su se uskoro priključile i brojne poslijeratne izbjeglice (post-hostilities refugees) koje su napuštale istočnu, jugoistočnu i srednju Europu i baltičke zemlje pred Crvenom armijom i domaćim partizansko-komunističkim snagama.¹

* Zahvaljujem dr sc. Zdenku Radeliću (Hrvatski institut za povijest, Zagreb) na ustupljenim dokumentima iz Hrvatskog državnog arhiva (HDA), Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske (RSUP SRH), Službe državne sigurnosti (SDS).

¹ Hari Štajner, *Izbeglice. Tragedija ovog veka*, (Beograd: Nin, 1979), 14–20, 27; Milan Mesić, *Međunarodne migracije. Tokovi i teorije*, (Zagreb: Zavod za sociologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2002), 73, 80–82; Katarina Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006), 147, bilj. 278; Gerard Daniel Cohen, *In war's wake: Europa's displaced persons in the postwar order*, (Oxford – New York: Oxford University Press, 2012), 3–7.

U svibnju 1945. povlačenje vojnih snaga njemačkoga Reicha i Hrvatskih oružanih snaga izazvalo je veliki zbjeg stanovništva. Samo je jedan manji dio vojnika ostao u zemlji i spremao se na obračun s komunistima i oni su činili bazu gerilskog/križarskog pokreta u Hrvatskoj. Oni hrvatski vojnici i civili koje saveznici nisu predali jugoslavenskim vlastima na Bleiburgu pretežno su završili u savezničkim izbjegličkim logorima. Izbjeglica je bilo ne samo s hrvatskog nego i s ostalih jugoslavenskih područja. Nada u što skoriji obračun demokratskog zapada i komunističkih zemalja predvođenih sa SSSR-om bila je jedini oslonac za ostvarenje želje za povratkom u domovinu.²

Saveznički logori u Italiji, Austriji i Njemačkoj te neke procjene o brojnomo stanju "raseljenih osoba" s područja Jugoslavije

Zapadni su saveznici, neposredno po završetku rata, ustrojili u svojim okupacijskim zonama u Austriji, Italiji i Njemačkoj logore za raseljene osobe. U njima su bili smješteni strani državljani zatečeni pretežno na njemačkom i austrijskom području nakon sloma njemačkoga Reicha te pripadnici poraženih vojski i druge izbjeglice pred Crvenom armijom i partizansko-komunističkim snagama iz istočne, srednje i jugoistočne Europe. Logori su postojali od potkraj rata pa do početka 50-ih godina, a njihov se broj neprekidno mijenjao jer su neki ukidani, a drugi su ustrojavani. Pitanje položaja i repatrijacije svih tih osoba bilo je humanitarno, političko i vojno, a pokušavali su ga riješiti ponajprije vojni predstavnici zapadnih saveznika i United Nation Relief and Rehabilitation Agency (UNRRA), a kasnije International Refugees Organization (IRO).³

U ožujku 1946. UNRRA, u dogovoru sa vojnim predstavnicima zapadnih saveznika, preuzela je brigu o osobama u iseljeničkim logorima, osim u slučajevima utvrđenih ratnih zločinaca i kolaboracionista. Pomoć je UNRRA uskraćivala i "jugoslavenskim političkim izbjeglicama" koje su izbjegle u Italiju nakon rata, osim u slučaju Židova.⁴ Čest je bio i slučaj prebacivanja iz jednog

² Bogdan Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, knj. II, (Zagreb: Globus, 1986), 274; *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, ur. Vinko Nikolić, (Zagreb: Knjižnica Hrvatske revije i Agencija za marketing - Azinović, 1993); Josip Jurčević, *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, (Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte, 2005); Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.–2008.*, (Zagreb: Europapress Holding i Novi liber, 2008), 369–381; Martina Grahek Ravančić, *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009); Zdenko Radelić, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.–1950.*, (Zagreb: Alfa d.d., 2011).

³ O ustrojavanju ustanova za skrb o izbjeglicama od kraja 30-ih pa do početka 50-ih godina 20. stoljeća vidjeti: Marica Karakaš Obradov, *Novi mozaici nacija u "Novim poredcima". Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 13–15. i ondje navedena literatura.

⁴ Bernd Robionek, *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A documented History*, (Berlin: OEZ Berlin Verlag, 2010), 152–154. O ustroju i djelovanju UNRRA-e vidjeti: Kornelija Ajlec, "Egipatska vlada i rješavanje izbjegličke problematike tijekom Drugoga svjetskog rata", *Časopis za suvremenu povijest* 2/2014, 310, bilj. 62 prema: George Woodbridge, *UNR-*

logora u drugi i to ne samo između logora unutar jedne države. Primjerice već u prvoj polovici 1945. velik broj hrvatskih izbjeglica prebačen je iz Krumpendorfa kod Klagenfurta/Celovca, u logor Fermo u Italiju, a 1947. većina hrvatskih izbjeglica prebačena je iz logora Bagnoli u Italiju u logore u Njemačku. Poslijeratna jugoslavenska vlast iznijela je podatak da su se u neposrednom poraću "u emigraciji" našli pripadnici "razne klasne i nacionalne strukture" te pripadnici različitih "kvislinških vojnih formacija". Također su posebno isticali ratne zarobljenike Vojske Kraljevine Jugoslavije te članove "raznih građanskih stranaka" i "aparata oko dvora" izbjeglog jugoslavenskog kralja. Kao značajnu kategoriju navodili su i "internirce", zatočene tijekom Drugoga svjetskog rata u raznim logorima i prisilne radnike koji su se u velikoj mjeri dobrovoljno repatrirali u Jugoslaviju te su stoga u manjoj mjeri bili dijelom poslijeratne političke emigracije. Jugoslavenske komunističke vlasti posebno su negodovala zbog pripadnika poraženih vojnih postrojbi s jugoslavenskog područja, ustaša, četnika, bjelogardejaca i dr. koji su pretežno imali status "ratnih zarobljenika" ("Prisoner of War") ili "neprijateljskog predanog osoblja" ("Surrendered Enemy Personal"). Gotovo za sve njih je zemlja porijekla tvrdila da su "ratni zločinci" za koje su zapadni saveznici imali posebna "odjeljenja za ratne zločine" ("War Crimes Enclosure"). Vojni zarobljenici zatvoreni početkom rata od vojnih postrojbi njemačkog Reicha, dolaskom zapadnih saveznika dobili su položaj "zbrinutog savezničkog osoblja" ("Ricoverd Allied Military Personal"). To se odnosilo i na zarobljene vojnike Vojske Kraljevine Jugoslavije. Bilo je i onih, ponajprije preživjelih Židova, koji su smatrani "raseljenim osobama". Kako se vremenom broj osoba smanjivao, bilo da su se ipak repatrirale, odselile legalnim ili ilegalnim putem u prekomorske zemlje ili su izručene zbog optužbi za ratne zločine, svi su u konačnici dobili položaj "raseljenih osoba". Svakako treba napomenuti da se dio osoba zatečenih nakon rata ili koje su tek izbjegle po okončanju rata nije nalazio u savezničkim logorima, nego su bili smješteni na privatnim posjedima, svratištima i sl. te obavljali razne poslove, za lokalno stanovništvo ili za vojske zapadnih saveznika.⁵

RA. *The History of the United Relief and Rehabilitation Administration*, vol. 1 i 3, (New York: Columbia University Press, 1950).

⁵ Stjepan Domankušić i Milivoje Levkov, *Politička emigracija. Aktivnost političke emigracije protiv samoupravne socijalističke Jugoslavije i njenih oružanih snaga*, (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1974), 64–65, 76; Mirko Sančević, *Od bosanskih šuma do Venezuele. Događaji i ljudi u mojim sjećanjima*, (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1982), 249–255; Milo Bošković, *Šesta kolona. Nastanak, organizacija i djelovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*, (Zagreb – Novi Sad: Birotehnika i Dnevnik, 1985), 52, 242, 421–422; Milan Blažeković, "Posljednje pismo prijatelja. Na spomen velečasnom Vilimu Cecelji, povodom prve godšnjice njegove smrti", *Hrvatska revija* 2/ 1990, 367, bilj. 11; Katarina Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006), 147; *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji 1918–1945*, priredio Momčilo Pavlović, tom II, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008), 146–149; Stjepan Brajdić, "Nestanak jednog naraštaja", *Politički zatvorenik* 227/2011, 28; Branimir Prdan, "Sjećanja na svibanj 1945. i život u izbjegličkim logorima", *Politički zatvorenik* 227/2011, 34.

U Italiji su najpoznatiji i veći logori u kojima je bilo hrvatskih emigranta bili: Fermo, Bagnoli, Modena, Ancona, Afragola, Belluno, Brescia, Canzanella/Napulj, Capua, Cesano, Cortina, Cremona, Ebola, Forli, Grumo Appula Grottaglie/Taranto, Latini, Lipari, Jezy, Mestre, Padula/Palermo, Reggio nell'Emilia, Rimini, Santa Fara, Grumo/Bari, Servigliano, Taranto, Terno, Treviso, Trst, Udine. Osim logora, neki od emigranta bili su u zatvorima, primjerice u Rimu (Regina Elena). U Austriji su Hrvati, kao i pripadnici drugih naroda iz Jugoslavije, te državljani drugih europskih zemalja, bili u logorima: Asten/Graz, Braunau, Bregenz, Ester, Hürt, Furnitz, Glaserbach, Murdorf, Leibnitz/Lipnica, Lienz, Ellerberg, Krumpendorf, Judenberg, Kellerberg, Klagenfurt/Celovec, Peggetz, Pignes/Lienza, Weizelsdorf, Weidmannsdorf, Glaserbach/Salzburg, St. Gertraud/Wolsfberg, Dietersdorf/Judenburg, St. Peter, St. Salvador, St. Weit, Spittal, St. Johann/Pongau, St. Veit, Treffling, Troffaiach, Villach/Beljak, Vitring i dr. Manji broj bio ih je i u Njemačkoj (logori Aschau, Borhorsten, Darmstadt, Kremmberg, Lohne, Mattenberg, Oberursel, Werdau te Zirndorf, Walka/Nürnberg). Formalno su izbjeglički logori ili logori za "raseljene osobe" bili označavani brojevima, a ne imenovani prema zemljopisnoj toponimiji. U mnogim se sjećanjima hrvatskih emigranta na logore spominju Slovenci, Srbi, Poljaci, Ukrajinci, Mađari, Slovaci, Litvanci, Estonci, Letonci, Rumunji, Bugari, Česi.⁶

Od završetka rata pa do 50-ih godina navode se različiti podaci o broju jugoslavenskih državljana koji su se trebali repatriirati. Prema jugoslavenskim procjenama, već do listopada 1945. repatriiralo se oko 335.000 jugoslavenskih državljana, pretežno prisilnih radnika na području njemačkoga Reicha, oslobođe-

⁶ HDA, Zagreb, RSUP SRH, SDS, 015-7-1 [elaborat o logorima kojeg je vjerojatno napisao Ljubo Miloš u istražnom zatvoru Udbe]; E. Š. [Ervin Šinko], "Iz dnevnika jednog repatriirca", *Trideset dana* 17/1947, 107–111; Marko Sinovčić, *N.D.H. u svjetlu dokumenata*, (Zagreb: Vratna Gora, 1998 [Buenos Aires: 1950]), 7; Zlatko Hercigonja, "Kulturno stvaranje u jednom hrvatskom logoru u Austriji", *Hrvatska. Kulturno-politički zbornik*, uredili: Franjo Nevistić i Vinko Nikolić, (Buenos Aires: 1950), 212–215; Tias Mortigijija, *Moj životopis*, priredio Trpimir Macan, (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996), 31; Nikola Rušinović, *Moja sjećanja na Hrvatsku*, (Zagreb: Meditor, 1996), 204–234; Ivan Vuk i drugi, *Tri ratne minijature 1941.–1945.*, (Našice: Vlastita naklada, 1998), 58–59, 104–109; *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*, uredil Aleksej Kalc, (Koper – Trst: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 2002), 123–142; Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 147; Berislav Jandrić, "Saveznički izbjeglički logori počeci otpora hrvatske političke emigracije komunističkom režimu u domovini /logor Fermo", *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, uredili: Nada Kisić-Kolanović, Mario Jareb, Katarina Spehnjak, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006), 311–312; Berislav Jandrić, "Prijepori saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osoba osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945.–1947.", *Časopis za suvremenu povijest*, 38/2006, 466, bilj. 40, 41; Prđan, "Sjećanja na svibanj 1945. i život u izbjegličkim logorima", 34; Vladimir Geiger, Suzana Leček, "Živan Kuveždić – ministar na saslušanju (Iskaz Živana Kuveždića UDB-i NR Hrvatske u rujnu 1948. o boravku u zarobljeničkim logorima i zatvorima u Italiji i Njemačkoj od svibnja 1945. do kolovoza 1948.)", *Politički zatvorenik* 241/2012, 34–39; Jure Krišto, "Fra Dominik Mandić i hrvatske izbjeglice 1943.–1953.", priredio Rober Jolić, *Dr. fra Dominik Mandić (1889.–1973.)*, (Mostar – Zagreb: Hercegovačka franjevačka provincija, Hrvatski institut za povijest, 2014), 695.

nih zatočenika iz koncentracijskih logora te ratnih vojnih zarobljenika, većinom vojnika Vojske Kraljevine Jugoslavije. Pripadnici Vojske Kraljevine Jugoslavije koji su većinom od 1941. bili u njemačkom vojnom zarobljeništvu te u manjoj mjeri u savezničkim vojnim snagama isprva se nisu željeli repatriirati u Jugoslaviju. Jugoslavenske komunističke vlasti radile su jaki pritisak na saveznike da dopuste pristup njihovih predstavnika u logore, a koji bi internirce, "zavedene neprijateljskom propagandom", upoznali s "pravom istinom" o novoj Jugoslaviji. Manji dio repatriiranih činili su oni koji su zemlju napustili krajem rata. Prema navodima jugoslavenskih vlasti, oni koji su ostali nalazili su se u logorima u Italiji, oko 50.000 emigranata, u Austriji je u logorima u američkoj, britanskoj i francuskoj zoni bilo oko 26.000 emigranata, a u Njemačkoj, u američkoj i britanskoj zoni, oko 48.000 emigranata.⁷

Prema podacima jugoslavenske Državne komisije za repatrijaciju, do listopada 1945. u Jugoslaviju je repatriirano 330.000 osoba, od toga 125.000 ratnih zarobljenika, 85.000 interniraca, 80.000 radnika i 40.000 "ostalnih", pretežno iseljenih Slovenaca. Procjena o broju osoba koje još treba repatriirati u Jugoslaviju bile su oko 20.000 osoba iz Njemačke i Austrije, oko 10.000 iz Italije te oko 12.000 iz Afrike, odnosno ponajprije iz Egipta (El Shatt).⁸

Organizacija UN-a raspolagala je 1946. podacima o oko 125.000 državljana bivše Kraljevine Jugoslavije koji su se nalazili se u zemljama zapadne Europe. Osim u Europi bilo je još pripadnika Vojske Kraljevine Jugoslavije, političara i diplomata na Bliskom istoku i u Turskoj, a njihov broj je bio znatno manji od onoga u zapadnoeuropskim zemljama.⁹

Britanski vojni predstavnici u razdoblju od 1946. pa do 1948. raspolagali su sljedećim podacima. Početkom 1946. oko 77.680, uvjetno rečeno izbjeglica, s jugoslavenskog područja bilo je pretežno u Austriji, Italiji i Njemačkoj. U Austriji 38.476 osoba, u Italiji 22.787, a u Njemačkoj 17.160. Tijekom 1947. iz logora u Italiji u logore u Njemačku prebačeno je oko 10.000 četnika, a u Austriji se tada nalazilo ukupno oko 40.000 "raseljenih osoba" s jugoslavenskim državljanstvom. Početkom 1948. u britanskoj zoni u Njemačkoj bilo je oko 23.000 raseljenih Jugoslavena, a prema zahtjevima Jugoslavije njih 1.500 trebalo je izručiti.¹⁰ U ove brojčane pokazatelje nisu bili uračunati jugoslavenski Nijemci, izbjegli i protjerani potkraj i nakon rata. Procjenjuje se da je od oko 500.000 jugoslavenskih Nijemaca oko 240.000 evakuirano i izbjeglo pred nalletom Crvene armije i jugoslavenskih partizana. Njima nije omogućen povratak u zemlju, odnosno repatriacija premda su saveznici, uključivo i Sovjeti, poticali i Nijemce, jugoslavenske državljanke, na povratak u zemlju. U neposrednom pora-

⁷ Domankušić i Levkov, *Politička emigracija*, 65, bilj. 3; Bošković, *Šesta kolona*, 55, 422; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, (Beograd: Nolit, 1988), 440; Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1941.–1991. Od zajedništva do razlaza*, (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 47; Spahnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 148, 149.

⁸ "Preko 330 hiljada zarobljenika, interniraca i radnika vratilo se u otadžbinu", *Politika*, 6. listopada 1945, 4.

⁹ Bošković, *Šesta kolona*, 52, 58–59, 421.

¹⁰ Spahnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 150, 155.

ću jugoslavenske komunističke vlasti protjerivale su preostale Nijemaca, sve dok saveznici nisu zatvorili austrijsku granicu. Potom su jugoslavenski Nijemci otpremani u logore dok se ne "stvore tehnički uvjeti" za njihovo iseljavanje.¹¹

Prema procjenama Udbe iz 1952. tzv. neprijateljske emigracije bilo je oko 94.000. U europskim zemljama 36.600 osoba, na Srednjem istoku 1.700, a u prekomorskim zemljama 52.000 te na "ostalim područjima" 3.700 osoba. Procjenjivali su da je među njima oko 30.000 Hrvata.¹² Bogdan Krizman naveo je podatke Međunarodnog odbora za izbjeglice da je u Argentinu iselilo oko 10.000 jugoslavenskih političkih izbjeglica, pretežno Hrvata.¹³

Problem svih izbjeglica s područja Jugoslavije, ne samo onih izbjeglih u neposrednom poraću, Jugoslavija je zakonski regulirala tek 1962. kad je oko 50.000 emigranata dobilo putovnice.¹⁴

Razgovori zapadnih saveznika s Jugoslavijom oko "raseljenih osoba" i pritisci Jugoslavije oko ekstradicija/izručenja

S obzirom na velik broj osoba koje je kraj rata zatekao izvan matične države ili su izbjegli pred kraj rata, repatrijacija je bila važan poslijeratni zadatak svih država, pa i Jugoslavije, odnosno svake narodne republike. Zemaljska komisija za repatrijaciju Narodne Republike Hrvatske djelovala je u Zagrebu i radila na repatrijaciji jugoslavenskih i stranih državljana. Prve uredbe donesene o repatrijaciji jesu "Uredba o organizaciji službe za repatrijaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca itd." od 28. travnja 1945. i "Pravilnik o izvršavanju Uredbe o organizaciji službe za repatrijaciju ratnih zarobljenika, prisilno odvedenih radnika, interniraca itd." od 31. svibnja 1945. godine.¹⁵ Prema naputku Komiteta za socijalno staranje pri Vladi Federativne Narodne Republike Jugoslavije, trebalo je "voditi računa" o tome da su repatrirci većinom "puni negativnih predrasuda" o Jugoslaviji, pa se tražilo da se izbjegnju "propusti" i "netaktičnosti". Prihvatilište je moralo osigurati "topao

¹¹ Dušan Nećak, "O problemu 'raseljenih oseb' (D. Ps.) in jugoslovanskih 'Volksdeutscherjev' v Austriji te o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947)", *Zgodovinski časopis*, 4/1996, 56–564; Zoran Janjetović, "Odlazak vojvođanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje", *Tokovi istorije* 3–4/1997, 113; Vladimir Geiger, "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina", *Serina slavonica*, sv. 3/2003, 521–524, 527. i ondje navedeni izvori iliteratura.

¹² *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji 1918–1945*, 143–145; Bošković, *Šesta kolona*, 52, 58–59, 421. Bošković navodi brojke od 40.000 četnika, 30.000 ustaša, 18.000 bjelogardejaca i 6.000 ostalih. Katarina Spehnyak, "Većeslav Holjevac u političkim događajima u Hrvatskoj 1967. godine", *Časopis za suvremenu povijest* 3/2000, 567–594; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1941.–1991*, 47–48.

¹³ Bogdan Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, (Zagreb: Globus, 1986), 223.

¹⁴ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, (Zagreb: Golden marketing, 1999), 451; Spehnyak, "Većeslav Holjevac", 570; Branko Salaj, "Proljeće i dijaspora", *Hrvatska revija*, (obnovljeni tečaj), 1/2002, 22; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1941.–1991*, 425.

¹⁵ *Zbornik zakona, uredaba i naredaba. Stvarno kazalo za godinu 1945*, sv. I–XII, 225, 281–285.

prijem" i obvezno prirediti političko predavanje "odgovornih drugova iz masovnih narodnih organizacija /po mogućnosti vojna lica/ narodnih vlasti". Imovina se repatrirocima nije smjela oduzimati, premda se i to radilo, te se zbog toga zaprijetilo strogim kaznama. Imovinu su, u pravilu, oduzimali "oficiri UDBA-e" ako su smatrali da postoje "opravdani razlozi" ili ukoliko je to bila zapovijed "nadređenih". O repatrirocima se vodila precizna evidencija s brojnim podacima.¹⁶ Jedno od prihvatilište za repatriroce osnovano je u srpnju 1945. u Dubrovniku te je po okončanju djelovanja, u rujnu 1945, pripojeno onom u Trogiru.¹⁷

Pukovnik Petar Kleut bio je na čelu jugoslavenskog Štaba za repatrijaciju, a potkraj 1945. u razgovoru za *Politiku* naveo je problem da se mnogi jugoslavenski državljani ne žele vratiti jer su pod utjecajem "londonske emigracije, ustaša i četnika". Česti su bili slučajevi da su muški članovi obitelji bili u inozemstvu te su njihove obitelji tražile pomoć od jugoslavenskih vlasti da im omogući povratak ili su pak jugoslavenske vlasti tražile od obitelji da te, pretežno muškarce, privole na povratak. Tako je pukovnik P. Kleut u spomenutom intervjuu naveo da je jedan dječak napisao pismo ocu i tražio da se vrati, a pismo je potpisao kao "pionir Perica". Prema Kleutovim riječima, jugoslavenske vlasti su željele da se "ispravni građani i istinski rodoljubi vrate svom narodu".¹⁸

Početak ljeta 1945. stožer Združenih savezničkih snaga dopuštao je savezničkim zapovjednicima izručenja zapadnim zemljama, osim u slučajevima kada postoji "sumnja u dobronamjernost" zahtjeva, a poljski i jugoslavenski državljani te državljani baltičkih zemalja nisu se trebali izručivati bez prethodne provjere zahtjeva. Nepovjerenje prema komunističkim vlastima, pa tako i jugoslavenskim, bilo je vezano za brojna kažnjavanja zbog navodne kolaboracije koja su u biti bila obračun s političkim neistomišljenicima. Britanci su također sumnjali i u pravednost poslijeratnog jugoslavenskog sudstva, ali bilo je i određene političke računice. Tako je primjerice u slučaju neizručenja sarajevskog biskupa Ivana Šarića, osim navedenog, značajna bila i procjena da je Katolička crkva "jedini stvarni izvor otpora" jugoslavenskom režimu pa nije bilo poželjno dodatno ju opterećivati. Također i Šarićeva visoka životna dob olakšavala mu je položaj. Britanska je diplomacija svjesno zauzela ovakvo stajalište, i isto tako svjesno, prema svojim političkim i geostrateškim probicima, mijenjala ga. Jugoslavija se žestoko protivila takvom stavu i na zasjedanju OUN-a u Londonu početkom 1946.¹⁹

¹⁶ HDA, Zagreb, Zemaljska komisija za repatrijaciju Hrvatske, kut. 4, br. 77/47. od 6. veljače 1947; Karakaš Obradov, *Novi mozaici nacija u "Novim poređcima"*, 25–26.

¹⁷ Blanka Matković, "Prihvatilište za repatriroce u Dubrovniku (srpnja – rujna 1945)", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 2/2013, 675–687.

¹⁸ *Politika*, 6. listopada 1945, 4.

¹⁹ "Govor dr. Aleša Beblera člana jugoslovenske delegacije na skupštini Ujedinjenih naroda u Londonu", *Trideset dana* 2/1946, 36–37; Nada Kisić-Kolanović, "Vrijeme političke represije: 'veliki sudski procesi' u Hrvatskoj 1945.–1948.", *Časopis za suvremenu povijest*, 1/1993, 3; Spahnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 143–144, 147–148; Damijan Guštin, "Satisfaction of the Victors and Confirmation of the Defeated. Persecuting War Criminals in Slovenia 1945",

Okljevanje Britanaca i Amerikanaca oko raspuštanja logora i izručivanja temeljilo se na spoznaji da su se jugoslavenski komunisti željeli riješiti svih političkih protivnika, a značajan utjecaj imala je i nova politička podjele Europe. U takvom okruženju i zapadni saveznici vodili su se svojim geopolitičkim probicima, a u nekim slučajevima vraćali su i dug za pretežno obavještajne usluge pružane tijekom rata. Znatnih problema bilo je i oko zahtjeva da se jugoslavenskim predstavnicima dopusti ulazak u iseljeničke logore, što je dijelom onemogućavano, no iznimki je ipak bilo. Te su posjete Britanci ocijenili štetnim zbog "unošenja nemira" u logore jer su se jugoslavenski predstavnici ponašali "vrlo agresivno" i "propagandistički" prema sunarodnjacima. Bilo je i slučajeva da su se jugoslavenski agenti OZN-e/UDB-e "uvlačili" na razne načine u logore, često kao i prevoditelji, te su radili na prokazivanjima onih koje su jugoslavenske komunističke vlasti smatrale "ratnim zločincima". Neki su jugoslavenski političari monarhističkog usmjerenja (Miha Krek, Marko Mihailović i Živko Topalović) već u listopadu 1945. upozoravali Britance i Amerikance da među UNNRA-inim djelatnicima, osobito u Italiji, ima mnogo simpatizera komunista, a među njima i Židova koji se ne ponašaju nepristrano prema izbjeglicama s jugoslavenskog područja, pa i Židovima antikomunistima. OZNA je već od 1945. slala veći broj svojih agenata u Italiju koji su se onda na razne načine ubacivali među emigrante te su izvršena i prva ubojstva emigranta. U raznim prokazivanjima Hrvata koji su trebali biti izručeni jugoslavenskim komunističkim vlastima sudjelovali su ne samo neki Židovi nego i pojedini Hrvati.²⁰ U ožujku 1946. provjeravane su hrvatske izbjeglice u logoru Fermo, a za voditelja UNRRA-ine ekipe Martina Germandofa i još jednog njegovog kolegu tvrdilo se da rade za jugoslavensku OZN-u, kao i pokrštena zagrebačka Židovka Julija Katz. Njihovo je stoga izvješće primljeno sa zadržkom, ali ipak su vojni predstavnici zapadnih saveznika uvažavali njihov položaj u UNRRA-i, kao i činjenicu da će jugoslavenske komunističke vlasti vjerojatno dobiti kopiju izvješća te su dijelom i prihvatili njihove procijene. Bili su svjesni da su u logoru bili brojni pripadnici ustaškog pokreta. Slično je stanje bilo i u logoru u Modeni.²¹

Jugoslavenski tisak pisao je da britanske vojne vlasti u Italiji puštaju na slobodu jugoslavenske ratne zločince i vodila se vrlo snažna protubritanska promidžba vezano ne samo za odnos prema "raseljenim osobama" nego i za teritorijalni spor oko Istre i Trsta te opću britansku, kao i američku politiku. Jugoslavija je predbacivala Britancima da su suradnjom s Dragoljubom Mihai-

1945 – A Break with the Past. A History of Central European Countries at the End of World War Two, editor Zdenko Čepič, (Ljubljana: Institute of Contemporary History, 2008), 255–258.

²⁰ "Fašistički teror u logorima jugoslavenskih izbjeglica i raseljenih lica u inozemstvu", *Trident dana* 5–6/1946, 40; Jere Jareb, "Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946. Tri pisma i dva izvješća, upućena dru Lovri Sušiću, od 18. listopada 1945. do 26. ožujka 1946.", *Hrvatska revija* 4/1984, 605; Spehnyak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 146, 149; Jure Krišto, "Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića", *Časopis za suvremenu povijest* 2/2010, 55–72; Krišto, "Fra Dominik Mandić i hrvatske izbjeglice 1943.–1954.", 696, 698–700.

²¹ Robionek, *Croatian Political Refugees*, 156–158.

lovićem surađivali neizravno i s Nijemcima. Ubrzo su im Britanci odgovorili da oni imaju jače dokaze o "pronjemačkoj aktivnosti KP Jugoslavije iz 1941." Jugoslavija je optuživala britanskog majora Stephena Clissolda zbog "dobrog odnosa" prema "onima koji su tijekom rata uhićivali komuniste i predavali Nijemcima". Složenost položaja S. Clissolda potvrđuju pak optužbe hrvatskih emigranata koji su ga smatrali "zloglasnim monstrumom", "jugoslavenskim poslušnikom" i "simpatizerom komunista". S. Clissold je prije rata radio u britanskom konzulatu u Zagrebu, a bio je oženjen Srpkinjom te je razumio izbjeglice i mogao s njima razgovarati bez prevoditelja. Zapamćen je među hrvatskim emigrantima kao čovjek koji je predvodio upad i uhićenja hrvatskih emigranata u Zavodu Sv. Jeronima u Rimu. Britanski feldmaršal Harold Alexander percipiran je, pak, pozitivno zbog svog izrazitog protukomunističkog stajališta pa je njegova smrt obilježena i u hrvatskom emigrantskom tisku.²²

Optužbe s jugoslavenske strane nizale su se ne samo u tisku nego i u diplomatskoj aktivnosti. Jugoslavija je početkom 1946. dostavila memorandum Komitetu za izbjeglice i raseljene osobe u Londonu u kojem je navedeno da se repatrijacija "svih Jugoslavena" iz logora u Italiji, Austriji i Njemačkoj nije provela zbog "profašističke i reakcionarne propagande" koja se provodila u logorima. Optužili su zapadne saveznike da dopuštaju "kraljevskim jugoslavenskim oficirima" boravak u logorima s ciljem ustrojavanja "nove kraljevske vojske" te da se unutarnja uprava logora povjerava "rojalistima" koji "provode teror" nad onima koji se žele vratiti u Jugoslaviju. Pokazano je i određeno, barem načelno, razumijevanje za dio pripadnika "kvislinških formacija". Oni koji su bili prisilno mobilizirani pozivani su na repatrijacije i obećana im je "opća amnestija".²³ Aleksandar Ranković je prozivao zapadne okupacijske vlasti u Njemačkoj, Austriji i Italiji da ne izručuju "jugoslavenske ratne zločince i izdajnike". Jugoslavija je upozoravala da se u logorima u Italiji i Austriji neke skupine naoružavaju i ilegalno vraćaju na jugoslavensko područje s ciljem rušenja vlasti. Osobito je na udaru bila Katolička crkva pa je tako tijekom suđenja slovenskim političarima i crkvenim predstavnicima u izbjeglištvu inzistirano na tobožnjoj zajedničkoj aktivnosti ne samo hrvatskog nego i slovenskog svećenstva i "ustaških elemenata" u izbjegličkim logorima u Austriji i Italiji. A sve pod navodnim

²² "Britanske vojne vlasti u Italiji puštaju na slobodu jugoslavenske ratne zločince", *Vjesnik*, 24. travnja 1947; "Engleske i američke okupacione vlasti u Italiji ometaju repatrijaciju jugoslavenskih 'raseljenih lica'", *Vjesnik*, 22. svibnja 1947; M. [Mate] Frković, "Maršal Aleksander i hrvatska emigracija. Povodom njegove smrti. Prilog za povijest", *Hrvatska misao* 43/1969, 39–43; Sančević, *Od bosanskih šuma do Venezuele*, 269; Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 151–152; Jure Krišto, "Krunoslav Draganović i spašavanje hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata", *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik, povjesničar i rodoljub*, ur. Darko Tomašević i Miroslav Akmadža, (Sarajevo – Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet, HKD Napredak, Glas Koncila, 2014), 235, bilj. 28; Krišto, "Fra Dominik Mandić i hrvatske izbjeglice 1943.–1954.", 697, bilj. 49.

²³ "Fašistički teror u logorima jugoslavenskih izbjeglica i raseljenih lica u inozemstvu", 34, 35, 37–39; Nikola Milovanović, *Kroz tajni arhiv Udbe*, (Beograd: Sloboda, 1974), 273; Bošković, *Šesta kolona*, 55; Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 150, bilj. 288.

vodstvom zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca koji je tražio da "anglosaksonci okupiraju Hrvatsku i Sloveniju".²⁴

Nadalje se na zasjedanju UN-a početkom 1946. jugoslavenski predstavnik Aleš Bebler obrušio na britanski odnos prema tzv. raseljenim osobama. Naglasio je da Britanci ne rade razliku između ustaša, ljotičevaca, četnika, slovenskih domobrana i onih koji su "svojevoljno izbjegli" pred "oslobodilačkom vojskom" od osoba koje su "raselili nacisti". Naveo je da se većina Jugoslavena odvedenih za vrijeme rata u njemački Reich repatrirala te da je samo manji broj osoba odbio repatrijaciju. Većinom su to bile "oficiri kraljevske vojske" i, prema jugoslavenskim vlastima, osobe koje su prije rata bile "njemački špijuni", a za vrijeme rata u zarobljeničkim vojnim logorima "njemački obavještajci". Dmitar Bakić, generalni sekretar vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije, u ljeto 1946. optužio je vlade Velike Britanije i SAD-a da "ratne zločince", "bande kriminalaca i društvenih štetočina" smatraju samo "političkim krivcima". Početkom 1947. *Vjesnik* je objavio članak u kojem se tvrdi da se u logorima za "raseljene osobe" u Austriji "slobodno razvija fašistička djelatnost". Neutemeljeno se tvrdilo da postoje namjere da se uzduž austrijske južne granice nasele izbjegli folksdojčeri iz Jugoslavije, Rumunjske i Bugarske. Objavljena je i izjava Većaslava Holjevca u kojoj je optužio zapadne saveznike da sprečavaju repatrijaciju "raseljenih lica", a prozване su i američke vojne vlasti jer su navodno ometale rad jugoslavenske komisije za repatrijaciju.²⁵

Savezničke vojne vlasti uvažile su dio jugoslavenskih prigovora pa su u travnju 1946. donijele određene propise kojima bi se napravila podjela između "raseljenih osoba" i političkih izbjeglica. Osobe koje su želje primati pomoć UNRRA-e morale su proći provjeru prema "krutim pravilima" koja su pak mogla, prema mišljenju savezničkih vojnih vlasti, mnoge "siromašne i bijedne muškarce, žene i djecu" izbaciti iz izbjegličkih logora. Saveznici su bili svjesni složenosti tih provjera jer su procijenili da se u odnosu novih komunističkih vlasti prema izbjeglicama s njihova područja radi o "nepomirljivima političkim neprijateljstvima" koja se ne rješavaju "političkim sredstvima" nego nasiljem, uključivo i ubojstvima. Prema preliminarnom izvješću, u izbjegličkim logorima u kojima su bili jugoslavenski državljani o gotovo 99% osoba UNRRA nije skrbrila. No, većina njih je bila u logorima od svibnja ili lipnja 1945. te se njih

²⁴ Aleksandar Ranković, *Izabrani govori i članci*, (Beograd: Kultura, 1951), 143; Đuro Rebić, *Špijuni, diverzanti, teroristi – ostaci kontrarevolucije u Jugoslaviji*, (Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1987), 24, 27–28; Kisić-Kolanović, "Vrijeme političke represije", 3, 13; Spehnyak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 148; Radelić, *Križari*, 72, 73.

²⁵ "Zapadni saveznici sprečavaju repatrijaciju 'raseljenih lica'", *Vjesnik*, 20 lipnja 1947; "Rad jugoslavenske delegacije za repatrijaciju bio bi već završen da ga nisu ometale američke vojne vlasti u Austriji", *Vjesnik*, 28. lipnja 1947; "Govor dr. Aleša Beblera člana jugoslovenske delegacije na skupštini Ujedinjenih naroda u Londonu", 32–34; Kisić-Kolanović, "Vrijeme političke represije", 3; Marijan Matićka, "Napisi o Austriji i Mađarskoj na stranicama 'Vjesnika' (1945–1950) – primjer oblikovanja javnog mnijenja", *Spomenica Filipa Potrebiće*, uredila Mirjana Matijević Sokol, (Zagreb – Slavonski Brod: Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilista u Zagrebu, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskoga instituta za povijest, 2004), 412–413.

90% pokazalo kao "pošteni, čisti i radišni" ljudi. Ove su se procjene donosile na osnovu uvida u logore na području Barija i Cinecitta kod Rima.²⁶

Jugoslavija je od zapadnih saveznika tražila da raspuste iseljeničke logore u Italiji računajući na "brza i masovnija izručenja". Financiranje logora bilo je opterećenje za britansku vladu pa su u svibnju 1946. odlučili prebaciti ih u britansku i američku zonu u Njemačkoj, što su Amerikanci isprva odbili, ali je to ipak kasnije provedeno. Talijanska strana bila je zabrinuta mogućnošću da logori nakon mirovnih ugovora postanu njihova obaveza. Osim tereta financiranja, političko opterećenje bilo je također znatno. Naime, Italija je imala još niz otvorenih pitanja s Jugoslavijom, a osobito je odnose opterećivao teritorijalni spor. Jugoslavenska je strana s velikim negodovanjem prihvatila prebacivanje izbjegličkih logora iz britanske okupacijske zone u Italiji u Njemačku. Tada su prozvali saveznike da izbjegle jugoslavenske Nijemce vraćaju u Jugoslaviju i ne dopuštaju njihovo daljnje protjerivanje iz Jugoslavije zbog velike opterećenosti Njemačke izbjeglicama. I tu je skupinu, s velikom udjelom civila, jugoslavenska strana nazivala "ratnim zločincima".²⁷

Jugoslavenski su komunisti raspolagali podacima da se u nekim logorima u Njemačkoj, Austriji i Italiji "slobodno raspolaže oružjem" koje se koristilo i za sprečavanje repatrijacije u Jugoslaviju te da se u tim logorima "slobodno provodi" vojna obuka. Istican je i primjer logora u Krembergu u blizini Schwerna i logora Lohne u Njemačkoj u kojima su se "slobodno" nosila obilježja Vojske Kraljevine Jugoslavije, a u logoru u Modeni u Italiji ustaše su nosile svoje uniforme i ustaško znakovlje bez slova U te su navodno u Hirtu u Austriji na uniformama zadržali i znakovlje sa slovom U.²⁸ Jugoslavija je tvrdila da je u logoru u Mattenbergu, gdje se nalazio veliki broj Slovenaca, "pristaša Rupnika", jedan čovjek ubijen jer se odlučio na repatrijaciju. U Darmstadtu je, navodno, 40 naoružanih četnika sprečavalo ratne zarobljenike da se prijave za repatrijaciju, a naveden je i primjer logora u Borhorstenu gdje je, prema tvrdnjama nove jugoslavenske vlasti, spaljena odjeća oko 200 osoba koje su se željele repatriirati. Zanimljivo je napomenuti da su za "diktaturu u logorima" prozivani ne samo istaknuti pojedinci nego i članovi njihovih obitelji (članovi obitelji generala Belimarkovića, prote Živka Pankovića, profesora Vlajinca, majora Mome Đorđevića i dr.). Često su korištene i izjave onih koji su se vratili iz logora u kojim se navodilo da nisu pravovremeno obavještavani o amnestijama niti im je pravovremeno ponuđena mogućnost repatrijacije.²⁹

Napeti odnosi Britanije i Jugoslavije vezani uz "raseljene osobe" i izručenja mogli su se odraziti i na dogovore oko sklapanja mira s Austrijom i osobito Italijom, koja je imala vrlo istaknuto mjesto u britanskim političkim i strateš-

²⁶ Robionek, *Croatian Political Refugees*, 153.

²⁷ Lujo Matošić, "Komu služe raseljena lica", *Trideset dana* 16/1947, 34–41; Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 151.

²⁸ Milovanović, *Kroz tajni arhiv Udbe*, 273; Dragan Marković i drugi, *Ratnici mira. Hladni rat*, sv. 2, (Beograd: Sloboda, 1979), 362.

²⁹ "Fašistički teror u logorima jugoslavenskih izbjeglica i raseljenih lica u inozemstvu", 34, 35, 37–39; Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 150, bilj. 288.

kim planovima. Stoga je britanski ministar vanjskih poslova Ernest Bevin krajem 1946. uložio velike napore da se sklopi bilateralni ugovor s Jugoslavijom oko izručivanja jugoslavenskih državljana iz savezničkih logora. Britanska vlada ocijenila je da postojanje "poluvojne organizacije" u logoru Eboli pogoršava odnose s Jugoslavijom, kao i činjenica da im je izručen samo 21 "pravi izdajnik", "kao što su ustaše". Smatrali su da bi bilo dobro brzo ukinuti logor u Eboli i izručiti u nekoliko tjedana "nekoliko stotina ustaša" i tako popraviti odnose s Jugoslavijom. Četnici, te druge skupine monarhističkog usmjerenja nisu bili uvršteni. Bio je to, manje-više, nastavak politike izručivanja koja se provodila od svibnja 1945.³⁰ U cilju poboljšanja odnosa s Jugoslavijom, u ljeto 1946, Britanci i Amerikanci su se složili oko izručivanja članova ustaškog pokreta, odnosno pripadnika Ustaške vojnice, ali ne i pripadnika Hrvatskog domobranstva. O toj su odluci obavijestili i jugoslavenske vlasti u Beogradu.³¹

Tijekom 1946. Međuvladin odbor za izbjeglice (Intergovernmental Committee on Refugees) obišao je logore u Italiji, Austriji i Njemačkoj te iznio plan provjere izbjeglica, na temelju kojeg bi se utvrđivali ratni zločinci. Tzv. bijeli su bili oni koji nisu bili kolaboracionisti, "sivi" su trebali proći provjere, a "crne" je trebalo izručiti. Ovu kategorizaciju izbjeglica trebala je provesti, do veljače 1947, Komisija za provjeru izbjeglica (Refugee Screening Commission, negdje se navodi i kao Screening Allied Commission - SAC). Britanska vojna policija te njihove razne komisije dolazili su u logore s jugoslavenskim listama "ratnih zločinaca" te su nakon toga brojni emigranti i izručeni Jugoslaviji. Prema sjećanjima nekih hrvatskih emigranata ispitivanju su bila česta i dugotrajna. Nakon ovih, pretežno noćnih upada britanske vojne policije, dio izbjeglica je bježao preko noći "izvan žice". Britanci su potom radili tzv. crne, sive i bijele liste prema procjenama o djelovanju pojedinaca tijekom rata. Osobe na "bijeloj listi" mogle su odmah tražiti ulaznu vizu za zemlje koje su ih željele primiti. Naravno, mnogi svjedoče o neprekidnom strahu od izručenja Jugoslaviji.³² Unatoč protivljenjima nekih ljudi iz Foreign Officea i Amerikanca, na čelu Komisije za provjeru izbjeglica postavljen je Fitzroy Maclean, nekadašnji britanski časnik za vezu kod jugoslavenskih partizana. Njegovi suradnici su također bili tijekom rata u misijama, bilo kod partizana ili četnika. Njihov izbor Britancima se činio logičnim jer su neki čak poznavali i jezik kao i "jugoslavenske prilike". U konačnici Amerikanci nisu sudjelovali u radu ove

³⁰ O izručenjima iz savezničkih logora tijekom svibnja 1945. vidjeti: Martina Grahek Ravančić, "Izručjenja i sudbine zarobljenika smještenih u savezničkim logorima u svibnju 1945.", *Časopis za suvremenu povijest* 2/2009, 391–416; Martina Grahek Ravančić, "Međunarodne konvencije i ekstradicija Srba iz savezničkih logora u Austriji u svibnju 1945.", *Hereticus*, No. 1–2/2011.

³¹ Spehnyak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 152, bilj. 296; Robionek, *Croatian Political Refugees*, 166–167.

³² Bošković, *Šesta kolona*, 53; Anka Rukavina, "Iz hrvatske izbjegličke kronike. Otmica zatvorenika iz talijanske tamnice u Fermu – spasavanje iz engleske tamnice 'Regina Elena' u Rimu", *Hrvatska revija* 4/1987, 719; Prđan, "Sjećanja na svibanj 1945. i život u izbjegličkim logorima", 32–33; Geiger i Leček, "Živan Kuveždić – ministar na saslušanju", 36; Krišto, "Fra Dominik Mandić i hrvatske izbjeglice 1943.–1954", 697.

komisije, a Maclean je trebao do travnja 1947. provesti provjeravanje izbjeglica u izbjegličkim logorima pod svojom upravom. S obzirom na ograničena sredstva i manjak ljudi Maclean se odlučio na pomoć Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. U lipnju 1947. otputovao je u Beograd, a potom se neformalno susreo s J. B. Titom na Bledu. Tek je ovaj susret doveo do ustupaka jugoslavenske strane. Jugoslavenska strana inzistirala je na popisivanju "svih jugoslavenskih izbjeglica" te raspuštanju Mješovite civilne čuvarske službe (Civil Mixed Watchmen's Service) u kojoj su bili djelatni brojni bivši vojnici i časnici Vojske Kraljevine Jugoslavije. Problema je i dalje bilo te je F. Maclean ponovno došao u Beograd u kolovozu 1947. Sporazum je ponovno postignut tek nakon susreta s J. B. Titom u Zagrebu. Dogovoreno je da jugoslavenska strana može provjeriti jugoslavenske izbjeglice djelatne u Mješovitoj civilnoj čuvarskoj službi. Trebala se provesti i provjera izbjeglica u logorima u Austriji, nakon čega su "sivi" trebali biti prebačeni u Njemačku, a "bijeli" se "raseliti" preko međunarodnih organizacija. Od Jugoslavije se tražilo da poradi i na boljem pravnom okviru koji je trebao regulirati povratak izbjeglica. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača i Komisija za provjeru izbjeglica trebale su surađivati, ali ne tako "tjesno" nego više na savjetodavnoj osnovi. Navedene odredbe stavljene su u sporazum potpisan 8. rujna 1947. na Bledu. Tada je Tito obavijestio Macleana da su dvije osobe iz Austrije "tzv. raseljena lica" navodno pokušale atentat na njega na Bledu i to uz znanje britanske i američke vojske. Svi pregovori britanske i jugoslavenske strane držani su u tajnosti kako ne bi došlo do "masovnog egzodusa" izbjeglica iz slabo čuvanih logora. No, ipak su neki podaci "procurili" pa su pojedinci izbjegavali ispitivanja.³³

Američka strana često nije dijelila stajalište po pitanju izbjeglica iz Jugoslavije s Britancima. Razloge treba tražiti u nekim događajima iz 1946. Te je godine osuđen i pogubljen Dragoljub Mihailović, započelo je suđenje zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu te su se dogodila i dva vojna incidenta. Jedan američki vojni zrakoplov jugoslavenska je armija prisilila na slijetanje, a jedan je oboren. Amerikanci su odbili sudjelovati i u radu Komisije za provjeru izbjeglica te su se usprotivili Bledskom sporazumu na temelju kojeg se u bilateralnim odnosima Jugoslavije i Britanije trebalo rješavati pitanje izbjeglica. Amerikanci su inzistirali da te probleme mora rješavati Međunarodna organizacija za izbjeglice. Odugovlačili su dati pristanak za preseljenje logora iz Austrije u Njemačku pa je Jugoslavija u prosincu 1948. sporazum sklopljen na Bledu proglasila ništavnim, a što je, prema procjenama Britanaca, bilo izvršavanje sovjetskog naputka. Britanci su nastavili i dalje s izručivanjem, kao da je Bledski sporazum na snazi, te su izručili 538 osoba iz njemačkih i 354 osobe iz aus-

³³ Spahnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 154–155; Prđan, "Sjećanja na svibanj 1945. i život u izbjegličkim logorima", 32–33; Geiger i Lečak, "Živan Kuveždić – ministar na saslušanju", 36.

trijbskih zatvora.³⁴ Kriterij je, prema nekim autorima, bio taj što bi te osobe bile i prema britanskim zakonima osuđene na smrtne kazne.³⁵ Američka se strana primjerice protivila jugoslavenskim i britanskim zahtjevima oko izručivanja Radmila Grđevića, pripadnika četničkog pokreta, te Živana Kuveždića i Ignacija Dujšina, koji su obnašali dužnosti u državnom aparatu NDH. Smatrali su da njihova kolaboracija nije dokazana i da ih Jugoslavija smatra političkim protivnicima.³⁶ Amerikanci su i tijekom 1947. ustrajavali na stajalištu da Jugoslavija šalje zahtjeve za izručenja političkih protivnika komunističkog režima te da ne pristaju više na izručivanje iz savezničkih logora bez njihovog dopuštenja.³⁷

Jugoslavenske su vlasti u svojim istražnim postupcima protiv ubačenih emigranata u Jugoslaviju, a potom uhićenih, osobito iz tzv. skupine Božidara Kavrana, proširile "neprijateljsko djelovanje imperijalističkih zapadnih sila" u rušenju komunističkih režima, ne samo u Jugoslaviji nego i u drugim zemljama srednje i istočne Europe.³⁸ U tom planu, navodno je Jugoslavija trebala poslužiti kao "odskočna daska". Neostvarivi planovi i nestvarni strahovi bili su prisutni i u emigrantskim krugovima kao i jugoslavenskom državnom aparatu, a posebice u UDB-i. "Štičenički" odnos "zapadnih imperijalista" prema emigrantima, jugoslavenska strana je svodila na prikriivanje "ratnih zločinaca" koji se mogu lako instrumentalizirati u borbi protiv jugoslavenskih komunista. Iznijeli su i podatak da je nekoliko tisuća "ratnih zločinaca" prošlo provjeru obavještajnih službi zapadnih zemalja te nisu izručeni Jugoslaviji. No ovdje svakako treba napomenuti da se veliki broj hrvatskih nacionalista, osobito "pristaša hrvatske državne samostalnosti", ponajprije pripadnika ustaškog pokreta, morao skrivati kako ne bi bili izručeni Jugoslaviji. Najnovija istraživanja pokazuju da je bijeg poglavnik Ante Pavelića i uspješno skrivanje bilo prvenstveno plod osobnog

³⁴ Tvtrko Jakovina, *Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.–1955.* (Zagreb: Profil International, 2003), 56–74; Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 155, 159, 313.

³⁵ Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 155. prema: Ann Lane, "Putting Britain Right with Tito: Displaced persons Question in Anglo-Yugoslav Relations 1946–7", *European History Quarterly* 2/1992, 217–246.

³⁶ Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 153. Živana Kuveždića Englezi su izručili početkom kolovoza 1948. iz logora Esterwegen u Njemačkoj, a u Jugoslaviji je osuđen na smrt te streljan u travnju 1950. Jere Jareb, "Sudbina posljednje hrvatske državne vlade i hrvatskih ministara iz Drugog svjetskog rata. Prilog za studiju o hrvatskoj državnoj vladi", *Hrvatska revija* 2/1978, 221; Sančević, *Od bosanskih šuma do Venezuele*, 272; Vladimir Geiger i Suzana Leček, "Presuda ministru u vladi Nezavisne Države Hrvatske Živanu Kuveždiću 1949", *Scrinia Slavonica*, sv. 13/2013, 190–191.

³⁷ Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 153.

³⁸ O glasinama u Hrvatskoj 1945. o izbijanju Trećeg svjetskog rata, odnosno sukobu zapadnih zemlja predvođenih Sjedinjenim Američkim Državama i komunističkih zemalja pod vodstvom Sovjetskog Saveza vidjeti: Nikica Barić, "Glasine o 'Trećem svjetskom ratu' ili 'Novom preokretu' u Hrvatskoj 1945", *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, priredili Nada Kisić-Kolanović, Katarina Spehnjak, Mario Jareb, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006), 221–229.

"konspirativnog iskustva iz međuratnog emigrantskog djelovanja" koje je vješto iskoristio u kaotičnom neposrednom poraču.³⁹

Primjeri djelovanja dijela hrvatskih emigranata u logorima za "raseljene osobe"

Hrvatske izbjeglice koje su se našle u savezničkim okupacijskim zonama nisu činile po političkom i ideološkom stajalištu jedinstvenu skupinu pa nisu niti jedinstveno djelovali. Osnovna i gruba podjela bila je na pobornike ustaškog pokreta i Hrvatske seljačke stranke (HSS) koji su u tim burnim vremenima i okolnostima tražili načine za preživljavanje te mogući povratak u domovinu. Stanjem u domovini mnogi nisu bili zadovoljni, a posebice kada su, od svibnja 1945, započeli progoni uglednih članova HSS-a koji su tijekom rata bili u nemilosti vlasti NDH. Bilo je i primjera da su dojučerašnji podupiratelji partizanskog pokreta razočarani "jugoslavenskom stvarnošću" odlučili se na odlazak iz zemlje. Na diverzantske akcije protiv nove jugoslavenske vlasti, među hrvatskom emigracijom, bili su ponajprije spremni bivši aktivni pripadnici političkog vrha i oružanih snaga NDH.⁴⁰

Tijekom lipnja 1945. veće skupine hrvatskih emigranata prebačene su iz logora u Austriji u logore u Italiji. Uvjeti života u Italiji bili su ipak nešto bolji, a prema nekim autorima bio je to značajan korak u naporima da se razne svjetske države upoznaju s težnjama hrvatske emigracije preko diplomatskih predstavništava u Vatikanu.⁴¹ Zavod Svetog Jeronima, hrvatska crkvena institucija u Rimu, još se tijekom rata bavio hrvatskim izbjeglicama i internircima s okupiranih i anektiranih hrvatskih područja. U svibnju 1945. zbog novog vala hrvatskih izbjeglica potaknuta je ideja osnivanja Bratovštine Sv. Jeronima koja bi skrabila za izbjeglice. Među mnogima koji su se posebno zalagali oko izbjeglica bili su Krunoslav Draganović i fra Dominik Mandić.⁴²

³⁹ HDA, Zagreb, RSUP SRH, SDS, kut. 83, 015.37 (Ernest Novotny); Rebić, *Špijuni, diverzanti, teroristi*, 24, 27–28; Radelić, *Križari*, 72, 73; Ante Delić, "On the Concealment of Ante Pavelić in Austria in 1945–1946", *Review of Croatian History* 1/ 2012, 293–312; Ante Delić, "Bijeg Ante Pavelića", 1. dio, *Magazin za vojnu povijest* 23/2013, 44–49; Ante Delić, "Bijeg Ante Pavelića. Bez ozbiljne pomoći crkve i zapadnih saveznika", 2. dio, *Magazin za vojnu povijest* 24/2013, 52–57.

⁴⁰ Jareb, "Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji", 591–592; Krišto, "Fra Dominik Mandić i hrvatske izbjeglice 1943.–1954", 696, bilj. 55. O odnosu komunističkih vlasti prema HSS-ovcima i općenito o stanju u Hrvatskoj u neposrednom poraču vidjeti: Bogdan Radica, *Hrvatska 1945.* (München – Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974); Zdenko Radelić, *Hrvatska seljačka stranka 1941.–1945.*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest 1996); Zdenko Radelić, *Božidar Magovac. S Radićem između Mačeka i Hebranga*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, 1999); Mario Jareb, "Hrvatska politička emigracija od 1928. do 1990.", *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, ur. Ljubomir Antić, (Zagreb: Matica hrvatska, 2006), 314–315.

⁴¹ Jandrić, "Saveznički izbjeglički logori", 313.

⁴² O njihovoj djelatnosti kao i ostalih predstavnika Katoličke crkve vidjeti opširnije: Miroslav Akmađža, *Krunoslav Draganović. Iskazi komunističkim istražiteljima*, (Slavonski Brod: Hrvatski

Bez obzira na političke različitosti, svi su emigranti u izbjeglištvu nastojali normalizirati život, pa i u logorima za "raseljene osobe", posebice kulturnim djelovanjem. Navest ćemo nekoliko primjera.

U logoru Waidmannsdorf kod Klegenfurta Hrvati su bili najbrojniji, a logorski život provodio se većinom u neimaštini, osobito hrane, i neizvjesnosti pa se kulturnim djelovanjem nastojalo naći uporište za normaliziranje daljnjeg života. Isprva im engleski vojni predstavnici nisu dopuštali bilo kakvo djelovanje i okupljanje, a kasnije je ta odluka promijenjena. Tako da su hrvatske izbjeglice osnovale sportsku, kazališnu i pjevačku skupinu koja se kasnije nazvala "Hrvatsko izbjegličko kulturno društvo Lisinski". Nastupali su ne samo pred izbjeglicama nego i austrijskom publikom pa je stoga i lokalni tisak zabilježio njihove nastupe. Neki hrvatski glazbenici bili su i "pojačanje" klagenfurtskom kazališnom orkestru. Hrvatske izbjeglice pokrenule su u ožujku 1946. svoj časopis *Vidici* koji je "dostojno predstavljao Hrvate pred zapadnim silama". Objavljivan je i "Hrvatski plamen" koji je "smjelo branio hrvatsku nacionalnu stvar" te leci, brošure i druge rasprave koji su bili vezani u najvećoj mjeri uz ideju samostalne hrvatske države. Osnovana je i knjižnica, a hrvatski studenti koji su nastavili studij u Austriji osnovali su i zakladu znanstvenih knjiga namijenjenih Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Tiskani su i časopisi za djecu *Proljeće* i *Vrtić*, kao i udžbenici za "izbjegličku pučku školu" i "dvorazrednu gimnaziju". U izbjegličkom logoru napisano je nekoliko igrokaza, drama i komedija koje su pretežno temama bile vezane za hrvatsku povijest i tradicijsku kulturu.⁴³

U britanskom logoru u Judendorfu kod Leobena nalazila se od prosinca 1946. skupina od 50-ak hrvatskih dječaka u dobi od 11 do 14 godina. Oni su bili pitomci "Ustaškog dječjeg zavoda" u Zagrebu i većinom su bili bez jednog ili oba roditelja koji su stradali od partizana ili četnika na hrvatskom ili bosansko-hercegovačkom području tijekom rata. Evakuirani su iz Zagreba u prosincu 1944. u austrijski Ramsau, a od tamo ih je britanska vojska prebacila u izbjeglički logor Judendorf. Slučaj ovih dječaka našao se i u raspravi UN-a 1946. jer je jugoslavenski predstavnik Leo Mates prozvao saveznike da u izbjegličkim logorima "svakodnevno odnarođuju" jugoslavensku djecu. Nakon brojnih intervencija jugoslavenskih vlasti dječaci su vraćeni u siječnju i veljači 1947. u Jugoslaviju.⁴⁴

institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010), 10–12; Krišto, "Krunoslav Draganović i spašavanje hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata", 233–245; *Dr. fra Dominik Mandić (1889.–1973.)*, priredio Robert Jolić, (Mostar – Zagreb, Hercegovačka franjevačka provincija, Hrvatski institut za povijest, 2014).

⁴³ Hercigonja, "Kulturno stvaranje u jednom hrvatskom logoru u Austriji", 212–215. Tijas Mortigijija vjerojatno je tiskao prije *Vidika* jedan broj lista *Danas i sutra* 1. ožujka 1946. u logoru St. Gertraud. Mortigijija, *Moj životopis*, 22.

⁴⁴ Ova skupina dječaka poznata je pod i pod imenom "Plavi dječaci". Oni su bili pitomci privatne dječjačke škole i polaznici Treće klasične gimnazije, a o njima je materijalno skrblila obitelj poglavnika NDH Ante Pavelića. Branimir Kovačević, *Plavi dječaci*, (Zagreb: Vlastita naklada, 2004), 115–172.

U Krumpendorfu kod Klagenfurta nalazila se veća skupina hrvatskih izbjeglica, dijelom u logoru, a dijelom izvan logora. U drvenim barakama u blizini željezničke postaje bilo je smješteno oko 1.000 hrvatski izbjeglica. Početkom svibnja 1945. u Krumpendorfu se nalazila velika skupina izbjeglica iz Zagreba koji su bili visoki vojni i politički dužnosnici u NDH (15 ministara NDH bilo je tada na području Krumpendorfa, Klagenfurta i obližnjeg Turacher Höhea). Kratko vrijeme bile su tamo i neke ustaške postrojbe, koje su ubrzo izdvojene i prebačene na drugo mjesto. Nakon otprilike dva tjedna iz logora Krumpendorf, oko 20. svibnja 1945, većina je izbjeglica prebačena u logore u Italiju, pretežno u logor Fermo, ali i neke druge.⁴⁵ Dio dužnosnika NDH tada je i izručen preko engleskog logora u Spittalu na Dravi jugoslavenskim vlastima (dr Nikola Mandić, dr Pavao Canki, dr Julije Makanec).⁴⁶

O boravku i djelovanju hrvatskih emigranata u Salzburgu, u svojem su saslušanju jugoslavenskoj UDB-i, govorili ustaški dužnosnici izručeni jugoslavenskim vlastima. U Glasenbachu kod Salzburga nalazio se "War Crimes Detention Camp Marcus W. Orr". U njemu je prema nekim navodima bilo oko 14.000 zatočenika, više od polovice bili su Nijemci. U navedenim iskazima često se spominje i djelovanje tzv. Jugoslavenskog komiteta u Salzburgu te opiranje Srba da Hrvati osnuju "hrvatski odjel" unutar tog komiteta te općenito "svađe" između Hrvata i Srba. U Salzburgu je neko vrijeme boravio i Vladko Maček, predsjednik HSS-a. On je 6. svibnja 1945. napustio Zagreb, zajedno s obitelji osobnog tajnika Branka Pešelja, čija je supruga bila Hrvatica s američkim državljanstvom. Preko Krapine, Celja i Maribora dospjeli su do Villacha u Austriji. Ubrzo su od tamo krenuli u smjeru Salzburga, prema američkoj vojsci, s čijim su predstavnicima vrlo brzo uspostavili kontakt. U Salzburgu je boravio još jedan istaknuti član HSS-a, Ivan Pernar. Potonji se vrlo negativno izjašnjavao o ustašama, ali je također negativno ocijenio situaciju u Jugoslaviji i protivio se "utjecaju SSSR-a u Hrvatskoj". Iznio je mišljenje da je "uvijek poštivao ruski narod, ali se s komunizmom ne može složiti". Pernar se, prema navodima ustaških emigranata, u Salzburgu družio sa Srbima "odanima kralju", a koji su

⁴⁵ Jareb, "Sudbina posljednje hrvatske državne vlade", 220; Franjo Dujmović, *Hrvatska na putu k oslobođenju. Uspomene i prosudbe*, (Roma – Chicago: Ziral, 1976), 174; Sančević, *Od bosanskih šuma do Venezuele*, 246–247; Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, 131–132, 133; Dragutin Kamber, *Slom NDH*, (Zagreb: Hrvatski informativni centar, 1993), 48–52; Vinko Nikolić, *Tragedija se dogodila u svibnju, I*, Jedan (prva) godina egzila u dnevniku "ratnog" zarobljenika broj 324.664, 1945. – 6. svibnja – 1946, knjiga prva, (Zagreb: Školske novine, 1995), 39, 94, 111–122.

⁴⁶ Od 19 ministara posljednje vlade NDH samo se jedan nije povlačio prema zapadu, jedini Srbin u vladi dr Sava Besarović, a petoricu (dr Nikola Mandić, dr Pavao Zanki, Živan Kuveždić, dr Julije Makanec, doadmiral Nikola Steinfl) su izručili Englezi. Amerikanci su izručili dr Mehmeda Alajbegovića. Od 21 ministra u prijašnjim vladama NDH, šest ih je također izručeno Jugoslaviji (dr Mile Budak, dr Vladimir Košak, dr Osman Kulenović, maršal Slavko Kvaternik, general Miroslava Navratil i dr Mirko Puk). Sve izručene ministre jugoslavenske vlasti osudile su na smrt (uključivo i S. Besarovića koji se nije povlačio, a M. Puk je, nakon izručenja, izvršio samoubojstvo u vlaku). Jareb, "Sudbina posljednje hrvatske državne vlade", 218–224; Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, 125, 163, 164. O suđenjima dužnosnicima NDH i hrvatskog domobranstva vidjeti: Kisić-Kolanović, "Vrijeme političke represije", 9, bilj. 16, 10.

imali dobre veze s Amerikancima. U Glasenbachu kod Slazburga nalazio se logor gdje su upućivani i hrvatski emigranti. Njih su uhićivali Amerikanci, navodno na traženje četničkih vođa i episkopa Nikolaja Velimirovića, koji su imali iznimno dobre veze s Amerikancima. Prema nekim navodima tada je uhićen i svećenik Vilim Cecelja koji je u Salzburgu vodio "hrvatski Caritas" ili po nekim "Hrvatski Crveni križ", a koji je pomagao hrvatskim izbjeglicama u Salzburgu među kojima je bilo i dužnosnika NDH. Navodno je i Cecelja bio uhićen jer su ga denuncirali Srbi koji su bili u tzv. Jugoslavenskom komitetu u Salzburgu, koji je blisko surađivao s američkim vojnim vlastima. Cecelja je pušten iz logora i nastavio s pomaganjem hrvatskih izbjeglica. Iz logora Glasenbach izručen je jugoslavenskim vlastima dr Mehmed Alajbegović, koji je od svibnja 1944. obnašao dužnost ministra vanjskih poslova NDH.⁴⁷

U Fermu, talijanskom gradu južno od Ancone, na mjestu nekadašnje tvornice tekstila, od kraja lipnja 1945. do početka jeseni 1947. nalazio se izbjeglički logor kroz koji je prošlo oko 3.000 hrvatskih izbjeglica. Ubrzo su izbjeglice bile uključene u radnu i redarstvenu službu logora te je uređena kantina. Na čelu logorskog odbora i civilni zapovjednik logora u Fermu bio je Dušan Žanko, intendant Hrvatskog državnog kazališta tijekom rata te diplomatski predstavnik NDH u vichyjevskoj Francuskoj. U logoru se održavala nastava, "mala škola", pučka škola te "Hrvatska gimnazija", a brojna su djeca i mladež sudjelovala u skautskoj/izviđačkoj skupini. Osnovana je Matica hrvatska i Hrvatski akademski klub, a posebno je bila zapažena kazališna skupina i pjevačko društvo "Jadran". Djelovala su razna sportska društva (boksачko, plivačko, odbojkačko, šahovsko i dr.) i nogometni klub "Croatia". Sudjelovali su u raznim natjecanjima s talijanskim i savezničkim vojnim klubovima, a na sportskoj odjeći isticali su hrvatski grb. Osobita se pozornost usmjeravala na učenje stranih jezika – engleskog, španjolskog, talijanskog i njemačkog. Bio je to dio priprema za prilagodbu budućem životu u različitim državama. U logoru je djelovala i skromna tiskara gdje je tiskana kulturno-politička revija *Croatia* i vjerski časopis *Ave*. Unutar logora bila je uređena kapelica za katolike i bogomolja za muslimane, a i drugi oblici vjerskog života su prakticirani od krštenja i krizme do vjenčanja. Novčanu pomoć dobivali su prema mogućnostima i od Bratovštine Sv. Jeronima, kao i neki drugi izbjeglički logori. Stanje u logorim u južnoj Italiji u drugoj polovini 1945. bilo je prilično teško, osobito u zimskim mjesecima.⁴⁸ Osim

⁴⁷ Jareb, "Sudbina posljednje hrvatske državne vlade", 218, 221; Vladko Maček, *Memoari*, (Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992), 177–181; Krizman, *Pavelić u bjekstvu*, 142–143, 156, 157. [prema istražnoj izjavi Vladimira Sabolića]; Tomislav Jonjić, *Razgovor s dr. Milanom Blažekovićem*, datum pristupa 30. ožujka 2015, www.tomislavjonjic.iz.hr/TV_blazekovic.html

⁴⁸ HDA, Zagreb, RSUP SRH, SDS, kut. 81, 015.7.11 (Vlado Hranilović); Jareb, "Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji", 592, 605; Zlatko Varošac, "Fermo – Hrvatska u malom", *Hrvatska*, (Buenos Aires 1949), 161–166; Brajdić, "Nestanak jednog naraštaja", 27; Prđan, "Sjećanja na svibanj 1945. i život u izbjegličkim logorima", 29; Vicko Kapitanović, "Mandić i Provincija Presvetog Otkupitelja", *Dr. fra Dominik Mandić (1889.–1973.)*, priredio Rober Jolić, (Mostar – Zagreb: Hercegovska franjevačka provincija, Hrvatski institut za povijest, 2014), 149–151; Josip Sopta, "Fra Dominik Mandić i franjevci Svetog Jeronima – Zadar u Argentini,

njegovanja hrvatskog jezika i kulture nije izostala niti politička djelatnost. Prema nekim sjećanjima, bilo je i onih koji su nastojali stupiti u vezu s križarima u domovini, a spominje se da je ideja o "Kavranovoj skupini" iznikla u Fermu.⁴⁹ O ne baš idiličnoj slici života u logoru, pojavi šverca, krađe, prostitucije i sl., saznajemo iz iskaza izručenih hrvatskih emigranata pred Udbinim istražiteljima, pa stoga o razmjerima navedenih nemoralnih pojava treba suditi sa zadržskom.⁵⁰

Boravak hrvatskih emigranata u logoru Bagnoli kod Napulja za mnoge je bio prilično dobro iskustvo. Logor se nalazio u kompleksu modernih zgrada koje su tijekom rata sagrađene za talijansku fašističku mladež. Potkraj rata zgrade su ruinirane zbog boravka brojnih američkih postrojbi. Ishrana nije bila obilna, ali je bila redovita. Okruženje je bilo prilično ugodno, osobito zbog obližnjih plaža gdje se odlazilo na kupanje. "Idiličnost" je u nekoliko navrata narušena zbog provjera, nakon kojih su brojne izbjeglice, i ne samo hrvatske nego i ruske i ukrajinske, bile prebačene u druge "prave logore", "iza žice". Neki su izručeni i u zemlje porijekla. U ovom logoru su Hrvati bilo prilično dobro organizirani. Kako bi se namaknula dodatna sredstva, ileglano su se izrađivale cigarete, što je uprava logora prešutno odobrila te se, prema nekim sjećanjima, i sama okoristila ovom "duhanskom industrijom".⁵¹ Tijekom 1947. većina je izbjeglica prebačena iz logora Bagnoli u logore u Njemačkoj. Preostale izbjeglice su u ožujku 1948. također prebačene u Njemačku, u logor Fallingbostel.⁵²

Mali broj Hrvata nalazio se i u vojnim skupinama jugoslavenskog monarhističkog usmjerenja. Logor u Eboli, na jugu Italije, ustrojen je u rujnu 1945. i u njega su pretežno smještene četničke snage koje su od 1944. i početka 1945. pristizale u Istru i planirale predaju Britancima. Manjem broju njih to nije uspjelo i izručeni su partizanima, a između 13.000 i 14.000 ih je preko logora u Forli i Ceseni stiglo u Ebolu. Tu su se nalazili četnici iz Šumadijske, Drinske i Dinarske divizije te Ličkog četničkog odreda, a zapovjednik im je bio general Miodrag Damjanović. U ovom logoru Britanci spominju i tzv. hrvatsku vojsku generala Matije Parca, a radilo se o "fiktivnom hrvatskom dijelu Jugoslavenske vojske u Otadžbini". Matija Parac bio je brigadni general Vojske Kraljevine Jugoslavije. Bio je oženjen Srkinjom te je od 1941. do 1944. živio u Beogradu. Krajem rata odlazi u Italiju, a potom u SAD i tamo je vjerojatno umro sredinom 50-ih.⁵³ U ovom logoru djelovalo je i "zapovjedništvo slovenskih trupa" generala

Dr. fra Dominik Mandić (1889.–1973.), priredio: Rober Jolić, (Mostar – Zagreb: Hercegovačka franjevačka provincija, Hrvatski institut za povijest, 2014), 180–185; Krišto, "Fra Dominika Mandić i hrvatske izbjeglice 1943.–1953", 708.

⁴⁹ Prđan, "Sjećanja na svibanj 1945. i život u izbjegličkim logorima", 32–33.

⁵⁰ Jandrić, "Saveznički izbjeglički logori", 318–319.

⁵¹ Sančević, *Od bosanskih šuma do Venezuele*, 268–274; Zdenka Krezić, "Sjećanje na logor Bagnoli di Napoli", *Politički zatvorenik* 227/2011, 29–34.

⁵² Brajdić, "Nestanak jednog naraštaja", 28; Prđan, "Sjećanja na svibanj 1945. i život u izbjegličkim logorima", 34.

⁵³ HDA, Zagreb, RSUP SRH, SDS, kut. 80, 015.7.1, 148; Jareb, "Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji", 609, bilj. 54; Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945*, (Zagreb: Globus, 1986), 458, bilj. 127; Mile Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1914–1918. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbi-

Ivana Prezelja. Logor u Eboli ukinut je u travnju 1947, a snage generala Damjanovića izmještene su, na što je Jugoslavija optužila Britaniju da pokušava "sakriti ratne zločince". Oko 200 osoba iz Damjanovićeve skupine završilo je u zatvoru u Münsteru te su sredinom 1948. oslobođeni.⁵⁴ U ovom se logoru, nekoliko mjeseci prije zatvaranja, dogodio veliki incident. Predstavnik novih jugoslavenskih vlasti napali su 25. siječnja 1947. četnici. Vršitelj dužnosti privremenog konzula FNR Jugoslavije Vicko Glumčić na mjestu je ubijen, a teško je ozlijeđen njegov ataše Josip Engel. Iako je, prema pisanju jugoslavenskog tiska, ostavljan dojam da je posjet bio dogovoren ipak se moglo iz rekonstrukcije cijelog slučaja uvidjeti da im službeni posjet logoru nije dopušten te su ova dva jugoslavenska predstavnika došla razgovarati s britanskim vojnim predstavnikom o formalnom posjetu logoru. Britanci su tvrdili da su četnici razoružani, što je vjerojatno i bilo točno jer se napad dogodio željeznim palicama u zgradi zapovjednika logora u koju su napadači provalili. Jugoslavenski ambasador u Londonu Vladimir Velebit uložio je prosvjednu notu Foreign Office-u. Jugoslavenski je tisak ovaj događaj iskoristio za promidžbu protiv "međunarodne reakcije" i "četničkih i ustaških zlikovaca". Prema ocjenama britanskog veleposlanika u Beogradu, V. Glumčić je postao pravi mučenik, "jugoslavenski Horst Wessel". Jugoslavenski monarhistički krugovi nastojali su opravdati britanskom premijeru Bevinu napad u logoru u Eboli time da je J. Engel, koji je rat preživio kao ratni zarobljenik u njemačkom Reichu skrivajući svoje židovsko porijeklo, od prije poznat po prisilnom repatriranju na području Barija. Navodno je tamo i ubio jednog svećenika. Teretili su ga i za nasilno ponašanje u izbjegličkom logoru Cinecitta, a o čemu je britanskog veleposlanika u Beogradu obavijestio jedan repatrirani Hrvat.⁵⁵

Svakako se još treba osvrnuti na djelovanje ekstremnije i agilnije ustaške emigracije koja se od kraja rata nalazila u Italiji i Austriji, dijelom i u savezničkim izbjegličkim logorima. Od druge polovici 1945. sve je bila aktivnija u namjerama povratka u domovinu. Ustaški bojnik Jakov Džal je nakon obilaska nekih logora s hrvatskim emigrantima zaključio da bi trebalo "ohrabriti" ljude u logorima i tiskati

je, 2004), 236; Kosta Nikolić, "Obračun Titova komunističkog režima s jugoslavenskim monarhističkim protukomunističkim snagama na kraju Drugog svjetskog rata", *Časopis za suvremenu povijest* 3/2012, 634.

⁵⁴ "Fašistički teror u logorima jugoslavenskih izbjeglica i raseljenih lica u inozemstvu", 31–32; *Zbornik dokumenata iz Britanske arhive. Anglojugoslavenski odnosi 1941–1948*, prir. Staniša R. Vlahović, (Birmingham: Vlastita naklada, 1985), 321; Spahnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 150, bilj. 286, 151, bilj. 293, 155.

⁵⁵ Vicko Glumčić (1922, Doli kod Dubrovnika – 1947, Eboli kod Napulja) bio je pripadnik imotskog partizanskog odreda, a kasnije u 26. dalmatinskoj diviziji. U listopadu 1943. je ranjen te prebačen u južnu Italiju u partizansku bolnicu. Poslije oporavka radio je u bazi NOV u Bariju. Sredinom 1945. postavljen je za činovnika jugoslavenske delegacije pri Savjetodavnom vijeću u Italiji, a u prosincu 1945. imenovan je vršiteljem dužnosti konzula. "Četnici zaposleni kod engleskog komandanta logora ubili su konzula FNRJ u Napulju V. Glumčića", *Vjesnik*, 29. siječnja 1947; "Nota vlade FNRJ Jugoslavije britanskom ministarstvu povodom ubijstva zamjenika generalnog konzula u Napulju Vicka Glumčića", 30. siječnja 1947; "Ispraćaj palog borca", *Ilustrirani vjesnik*, 2. ožujak 1947; Robioneck, *Croatian Political Refugees*, 262–263, 312–314.

neke letke. Poglavnik Ante Pavelić napisao je letak *NDH u šumama dne 10. travnja 1946*. Letak je umnožen u logoru u Lienzu u 100 primjeraka. U opticaju je bio još jedan Pavelićev letak, *Krik iz tame*, koji je vjerojatno nastao u jesen 1946. te je kao i prethodni trebao hrabriti emigrante i poticati ideju povratka u domovinu i rušenja komunističke vlasti.⁵⁶ Najjači oslonac trebali su im biti križari, čiju su brojnost i jačinu krivo procjenjivali, što je osim "zanesenosti" povratkom u domovinu i političkom naivnošću o skorom sukobu zapadnih zemalja s komunistima, dijelom bilo poticano i od strane jugoslavenske UDB-e koja je imala svoje ljude ubačene u emigrantske krugove. U ljeto 1945. već su se sastajali pojedini dužnosnici NDH u Austriji, a do službenog ustrojavanja Hrvatskog narodnog otpora (HNO) i njegovih tijela došlo je 1947. Novi pokret za obnovu NDH sastojao se od Hrvatskog državnog vodstva (HDV), Radnog odbora (RO), Hrvatskog državnog odbora (HDO) i Matičnog odbora (MO). Drago Jilek bio je imenovan za glavnog povjerenika za Italiju, a Julije Špalj bio je njegov zamjenik i povjerenik za logor Fermo. U tom su logoru prema Jilekovim uputama izrađeni pečati za HNO, HDV i HDO i na njima nije bilo slova U.⁵⁷ U austrijskom Villachu emigrant Srećko Rover prepisivao je važne dokumente poput *Glavne upute i smjernice za rada Hrvatskog odbora i Hrvatskih oružanih snaga te Načelna podloga hrvatske borbe* i dr. koje je u Hrvatsku trebala prenijeti prva skupina sudionika Akcije 10. travnja⁵⁸ (nazivana i Kavranova akcija, a jugoslavenska UDBA je svoju protuakciju nazvala Operacija Gvardijan, prema pseudonimu Božidara Kavrana). Promjenama ne samo u nazivlju nego i općenito u programu nastojalo se približiti demokratskom zapadu i istaknuti "širu platformu ovog narodnog pokreta". Sukladno tomu došlo je i do omekšavanja odnosa prema HSS-u i Srbima, a djelomično i prema četnicima "iz taktičkih i operativnih razloga", ali bez ikakvih barem i načelnih sporazuma. Tako se u istražnim materijalima o hvatanju sudionika Akcije 10. travnja navodi da su četnici, navodno, "preveli" preko svog područja ustaškog bojnika Antu Vrbanu kako bi se našao s križarima u Hrvatskoj. Vrban je bio neko vrijeme u logoru Fermo, a u dva navrata se iz Austrije vraćao u Hrvatsku.⁵⁹ Istra-

⁵⁶ Berislav Jandrić, "Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava (Djelovanje hrvatske političke emigracije)", *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, uredio Zorislav Lukić, (Zagreb: Matica hrvatska, 2004), 389–402; Radelić, *Križari*, 83.

⁵⁷ Srećko Rover, *Svjedočanstva i sjećanja: Memoari*, (Zagreb: Protektor, 1995), 201, 333–356; Radelić, *Križari*, 67, 69, 87; Jandrić, "Saveznički izbjeglički logori", 312.

⁵⁸ Prema planovima ustaške emigracije poduzeta je Akcija 10. travnja, koja se trebala odvijati od lipnja 1947. do srpnja 1948. Plan je bio ujediniti križarske skupine pod jedno vodstvo i srušiti komuniste s vlasti. Samo se jedna, odnosno prva skupina, uspjela prebaciti preko granice i ubrzo je uhvaćena, a ostale je skupine Udbe uhvatila na granici jer je, prema današnjim spoznajama, imala svoje agente ubačene među križare kao i u vodstvo HNO-a. Prema nekim izjavama i engleska obavještajna služba bila je upoznata s cijelim tijekom akcije te imala prešutne dogovore s jugoslavenskom Udbom koja je uhitila neke njihove suradnike. Milan Markovinović, "Moje uspomene na Božu Kavranu i drugove", *Drina. Vjestnik hrvatskih oružanih snaga* 9–10/Europa, ([Madrid], 1953), 7; Ivan Prusac, *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstva preživjelog*, (Rijeka: Riječki nakladni zavod, 1996); Radelić, *Križari*, 36, 94, 143–153.

⁵⁹ Domankušić i Levkov, *Politička emigracija*, 59; Radelić, *Križari*, 66, 81, 85, 120–121, 143–153.

žiteljima Udbe uhvaćeni sudionik Akcije 10. travanja, ustaški pukovnik Mimo Rosandić, izjavio je da su ih na povratak u zemlju potaknuli brojni motivi, od loših životnih uvjeta u logoru i nostalgije do promidžbe kojoj su bili izloženi. Kao poticatelje i širitelji protujugoslavenske promidžbe navodi se ustaška, četnička promidžba i promidžba Katoličke crkve te "ratno-huškačka" promidžba zapadnih zemlja. Koliko je ove procjene stvarno Rosandić iznio Udbinim istražiteljima i pod kojim su okolnostima navodno iznesene, a koliko su intervencija isljednika, ostat će nepoznato.⁶⁰

Korištenje istražnih materijala UDB-e zahtjeva iznimno kritičko čitanje. Lažne izjave često su potaknute sugestijama istražitelja, tužitelja i sudaca u svrhu da se kompromitiraju pojedinci, institucije poput Katoličke crkve ili pak zapadne zemlje. "Tendencioznost je očita u dokumentima Udbe, gdje se neprestano isprepliću izmišljene konstrukcije sa stvarnim činjenicama".⁶¹

Zaključak

Osobe s jugoslavenskog područja izbjegle na kraju Drugoga svjetskog rata u savezničke okupacijske zone u Austriji, Italiji i Njemačkoj predstavljale su jugoslavenskim komunističkim vlastima veliki politički i diplomatski problem. Veliki broj tih izbjeglica nalazio se u izbjegličkim logorima. Za veliki broj tih osoba jugoslavenske su vlasti tvrdile da su ratni zločinci, a u stvarnosti se, u mnogobrojnim slučajevima, radilo o političko-ideološkim neistomišljenicima. Britanske i američke vojne vlasti, a potom i međunarodne humanitarne organizacije, UNRRA i IRO, bili su nadležni za izbjegličke logore za "raseljene osobe" te su u suradnji s jugoslavenskim vlastima trebale rješavati pitanje repatrijacije. U pravilu se te osobe nisu željele vraćati te ih je veliki broj prisilno repatriran ili pak izručen pod optužbom za ratne zločine. Do 1951. preostale osobe iz izbjegličkih logora raseljene su diljem svijeta, ponajprije u zemlje Južne i Sjeverne Amerike te u Australiju. Neslaganja oko repatrijacije između zapadnih saveznika i komunističkih vlasti, pa tako i jugoslavenskih, prouzročena su ponajprije nepovjerenjem prema pravednosti sudstva u komunističkim zemljama, kao i određenim političkim, ideološkim, vojnim, diplomatskim i drugim probicima zapadnih saveznika u začecima Hladnoga rata.

⁶⁰ HDA, Zagreb, RSUP SRH, SDS, 015-7-11-7, Zapisnici o saslušanju ubačenih bandita i suđenih po Vrhovnom sudu NR Hrvatske: Rosandić Mimo; Radelić, *Križari*, 105.

⁶¹ Radelić, *Križari*, 107.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

- Hrvatski državni arhiv, Zagreb:
 - Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti
 - Zemaljska komisija za repatrijaciju Hrvatske

Objavljeni izvori

- *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji 1918–1945*, tom II, prir. Momčilo Pavlović. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008.
- *Zbornik dokumenata iz Britanske arhive. Anglojugoslovenski odnosi 1941–1948*. priredio: Staniša R. Vlahović. Birmingham: Vlastita naklada, 1985.
- *Zbornik zakona, uredba i naredaba. Stvarno kazalo za godinu 1945*. sv. I–XII, [Zagreb, s. a.]

Literatura

- Akmadža, Miroslav. *Krunoslav Draganović. Iskazi komunističkim istražiteljima*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2010.
- Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
- Bjelajac, Mile. *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1914–1918. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2004.
- *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, ur. Vinko Nikolić. Zagreb: Knjižnica Hrvatske revije i Agencija za marketing - Azinović, 1993.
- Bošković, Milo. *Šesta kolona. Nastanak, organizacija i djelovanje antijugoslovenske fašističke emigracije*. Zagreb – Novi Sad: Birotehnika i Dnevnik, 1985.
- Cohen, Gerard Daniel. *In war's wake: Europa's displaced persons in the postwar order*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2012.
- Domankušić, Stjepan i Milivoje Levkov. *Politička emigracija. Aktivnost političke emigracije protiv samoupravne socijalističke Jugoslavije i njenih oružanih snaga*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1974.
- Dujmović, Franjo. *Hrvatska na putu k oslobođenju. Uspomene i prosudbe*. Roma – Chicago: Ziral, 1976.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918.–2008*. Zagreb: Europapress Holding i Novi liber, 2008.
- Grahek Ravančić, Martina. *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

- Jakovina, Tvrtko. *Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.–1955.* Zagreb: Profil International, 2003.
- Jelić-Butić, Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941–1945.* Zagreb: Globus, 1986.
- Jurčević, Josip. *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima.* Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte, 2005.
- Kamber, Dragutin. *Slom NDH.* Zagreb: Hrvatski informativni centar, 1993.
- Karakaš Obradov, Marica. *Novi mozaici nacija u "Novim poredcima". Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.
- Kovačević, Branimir. *Plavi dječaci.* Zagreb: Vlastita naklada, 2004.
- Krizman, Bogdan. *Ustaše i Treći Reich*, knj. II. Zagreb: Globus, 1986.
- Krizman, Bogdan. *Pavelić u bjekstvu.* Zagreb: Globus, 1986.
- Lengel-Krizman, Narcisa. *Zagreb u NOB-u.* Zagreb: Globus 1980.
- Maček, Vladko. *Memoari.* Zagreb: Hrvatska seljačka stranaka, 1992.
- Marković, Dragan i drugi. *Ratnici mira. Hladni rat*, sv. 2. Beograd: Sloboda, 1979.
- Mesić, Milan. *Međunarodne migracije. Tokovi i teorije.* Zagreb: Zavod za sociologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2002.
- Milovanović, Nikola. *Kroz tajni arhiv Udbe.* Beograd: Sloboda, 1974.
- Mortigijija, Tias. *Moj životopis*, prir. Trpimir Macan. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.
- Nikolić, Vinko. *Tragedija se dogodila u svibnju, I*, Jedan (prva) godina egzila u dnevniku "ratnog" zarobljenika broj 324.664, 1945. – 6. svibnja – 1946., knjiga prva. Zagreb: Školske novine, 1995.
- Petranović, Branko. *Historija Jugoslavije 1918–1988.* Beograd: Nolit, 1988.
- *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*, ur. Aleksej Kalc. Koper – Trst: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 2002.
- Prusac, Ivan. *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstva preživjelog.* Rijeka: Riječki nakladni zavod, 1996.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska seljačka stranka 1941.–1945.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1996.
- Radelić, Zdenko. *Božidar Magovac. S Radićem između Mačeka i Hebranga.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, 1999.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1941.–1991. Od zajedništva do razlaza.* Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Radelić, Zdenko. *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.–1950.* Zagreb: Alfa, 2011.
- Radica, Bogdan. *Hrvatska 1945.* München–Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1974.
- Ranković, Aleksandar. *Izabrani govori i članci.* Beograd: Kultura, 1951.
- Rebić, Đuro. *Špijuni, diverzanti, teroristi – ostaci kontrarevolucije u Jugoslaviji.* Zagreb: Centar za informacije i publicitet, 1987.

- Robionek, Bernd. *Croatian Political Refugees and the Western Allies. A documented History*. Berlin: OEZ Berlin Verlag, 2010.
- Rover, Srećko. *Svjedočanstava i sjećanja: Memoari*. Zagreb: Protektor, 1995.
- Rušinović, Nikola. *Moja sjećanja na Hrvatsku*. Zagreb: Meditor, 1996.
- Sančević, Mirko. *Od bosanskih šuma do Venezuele. Događaji i ljudi u mojim sjećanjima*. München–Barcelona, 1982.
- Sinovčić, Marko. *N.D.H. u svjetlu dokumenata*. Zagreb: Vratna Gora 1998. [Buenos Aires, 1950].
- Spehnjak, Katarina. *Britanski pogled na Hrvatsku*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.
- Štajner, Hari. *Izbeglice. Tragedija ovog veka*. Beograd: Nin, 1979.
- Vuk, Ivan i drugi, *Tri ratne minijature 1941.–1945*. Našice: Vlastita naklada, 1998.
- Woodbridge, George. *UNRRA. The History of the United Relief and Rehabilitation Administration*, vol. 1 i 3. New York: Columbia University Press, 1950.

- Ajlec, Kornelija. "Egipatska vlada i rješavanje izbjegličke problematike tijekom Drugoga svjetskog rata". *Časopis za suvremenu povijest* 2/2014.
- Delić, Ante. "On the Concealment of Ante Pavelić in Austria in 1945–1946". *Review of Croatian History* 1/2012, 293–313.
- Delić, Ante. "Bijeg Ante Pavelića", 1. dio. *Magazin za vojnu povijest* 23/2013, 44–49.
- Delić, Ante. "Bijeg Ante Pavelića. Bez ozbiljne pomoći crkve i zapadnih saveznika", 2. dio. *Magazin za vojnu povijest* 24/2013, 52–57.
- Brajdić, Stjepan. "Nestanak jednog naraštaja". *Politički zatvorenik* 227/2011, 25–28.
- E. Š. [Ervin Šinko]. "Iz dnevnika jednog repatriirca". *Trideset dana* 17/1947, 107–111.
- "Fašistički teror u logorima jugoslavenskih izbjeglica i raseljenih lica u inozemstvu". *Trideset dana* 5–6/1946, 30–40.
- Frković, M. [Mate]. "Maršal Aleksander i hrvatska emigracija. Povodom njegove smrti. Prilog za povijest". *Hrvatska misao* 43/1969, 39–43.
- Geiger, Vladimir. "Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina". *Scrinia slavonica* 3/2003, 521–547.
- Geiger, Vladimir i Suzana Leček. "Živan Kuveždić – ministar na saslušanju (Iskaz Živana Kuveždića UDB-i NR Hrvatske u rujnu 1948. o boravku u zarobljeničkim logorima i zatvorima u Italiji i Njemačkoj od svibnja 1945. do kolovoza 1948.)" *Politički zatvorenik* 241/2012, 34–39.
- Geiger, Vladimir i Suzana Leček. "Presuda ministru u vladi Nezavisne Države Hrvatske Živanu Kuveždiću 1949." *Scrinia Slavonica* 13/2013, 181–232.

- "Govor dr. Aleša Beblera člana jugoslovenske delegacije na skupštini Ujedinjenih naroda u Londonu". *Trideset dana* 2/1946, 32–37.
- Grahek Ravančić, Martina. "Izručenja i sudbine zarobljenika smještenih u savezničkim logorima u svibnju 1945." *Časopis za suvremenu povijest* 2/2009, 391–416.
- Grahek Ravančić Martina. "Međunarodne konvencije i ekstradicija Srba iz savezničkih logora u Austriji u svibnju 1945." *Hereticus*, 1–2/2011, 72–94.
- Hercigonja, Zlatko. "Kulturno stvaranje u jednom hrvatskom logoru u Austriji". *Hrvatska. Kulturno-politički zbornik* (Buenos Aires, 1950), 212–215.
- Jandrić, Berislav. "Prijepori saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osoba osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945.–1947." *Časopis za suvremenu povijest* 2/2006, 457–498.
- Janjetović, Zoran. "Odlazak vojvođanskih Švaba – proterivanje ili iseljavanje". *Tokovi istorije* 3–4/1997, 111–117.
- Jareb, Jere. "Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946. Tri pisma i dva izvješća, upućena dru Lovri Sušiću, od 18. listopada 1945. do 26. ožujka 1946." *Hrvatska revija* 4/1984, 589–611.
- Jareb, Jere. "Sudbina posljednje hrvatske državne vlade i hrvatskih ministara iz Drugog svjetskog rata. Prilog za studiju o hrvatskoj državnoj vladi". *Hrvatska revija* 2/1978, 218–224.
- Kisić-Kolanović, Nada. "Vrijeme političke represije: 'veliki sudski procesi' u Hrvatskoj 1945.–1948." *Časopis za suvremenu povijest* 1/1993, 1–23.
- Krezić, Zdenka. "Sjećanje na logor Bagnoli di Napoli". *Politički zatvorenik* 227/2011, 29–34.
- Krišto, Jure. "Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića". *Časopis za suvremenu povijest*, 2/2010, 55–72.
- Lane, Ann. "Putting Britain Right with Tito: Displaced persons Question in Anglo-Yugoslav Relations 1946–7". *European History Quarterly* 2/1992, 217–246.
- Markovinović, Milan. "Moje uspomena na Božu Kavrana i drugove". *Drina. Vjestnik hrvatskih oružanih snaga* 9–10/1953, 7–8.
- Matković, Blanka. "Prihvatilište za repatrirece u Dubrovniku (srpnja–rujna 1945)". *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 2/2013, 675–687.
- Matošić, Lujko. "Komu služe raseljena lica". *Trideset dana* 16/1947, 34–41.
- Nećak, Dušan. "O problemu 'raseljenih oseb' (D. Ps.) in jugoslovanskih 'Volksdeutscherjev' v Austriji te o britanski ideji njihove zamenjave s koroškimi Slovenci (1945–1947)". *Zgodovinski časopis* 4/1996, 561–564.
- Nikolić, Kosta. "Obračun Titova komunističkog režima s jugoslavenskim monarhističkim protukomunističkim snagama na kraju Drugog svjetskog rata". *Časopis za suvremenu povijest* 3/2012, 631–650.

- Prđan, Branimir. "Sjećanja na svibanj 1945. i život u izbjegličkim logorima". *Politički zatvorenik* 227/2011, 29–34.
- Rukavina, Anka. "Iz hrvatske izbjegličke kronike. Otmica zatvorenika iz talijanske tamnice u Fermo – spasavanje iz engleske tamnice 'Regina Elena' u Rimu". *Hrvatska revija* 4/1987, 719–738.
- Salaj, Branko. "Proljeće i dijaspora". *Hrvatska revija* (obnovljeni tečaj) 1/2002, 6–22.
- Spehnjak, Katarina. "Većeslav Holjevac u političkim događajima u Hrvatskoj 1967. godine". *Časopis za suvremenu povijest* 3/2000, 657–694.
- Varošac, Zlatko. "Fermo – Hrvatska u malom". *Hrvatska*, (Buenos Aires, 1949), 161–166.

- Barić, Nikica. "Glasine o 'Trećem svjetskom ratu' ili 'Novom preokretu' u Hrvatskoj 1945." *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, ur. Nada Kisić-Kolanović, Katarina Spehnjak, Mario Jareb, 221–229. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006.
- Guštin, Damijan. "Satisfaction of the Victors and Confirmation of the Defeated. Persecuting War Criminals in Slovenia 1945". *1945 – A Break with the Past. A History of Central European Countries at the End of World War Two*, ur. Zdenko Čepić, 239–263. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2008.
- Jandrić, Berislav. "Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava (Djelovanje hrvatske političke emigracije)". *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, ur. Zorislav Lukić, 389–412. Zagreb: Matica hrvatska, 2004.
- Jandrić, Berislav. "Saveznički izbjeglički logori počeci otpora hrvatske političke emigracije komunističkom režimu u domovini /logor Fermo/". *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, ur. Nada Kisić-Kolanović, Katarina Spehnjak, Mario Jareb, 305–322. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006.
- Jandrić, Berislav – Marino Manin. "Politička emigracija u Zapadnoj Njemačkoj i Argentini (1946.–1950.) *Hrvatski iseljenički kongres 23.–26. lipnja 2014.* Zagreb, 2014, 42. [knjižica sažetaka].
- Jareb, Mario. "Hrvatska politička emigracija od 1928. do 1990." *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, ur. Ljubomir Antić, 309–336. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.
- Kapitanović, Vicko. "Mandić i Provincija Presvetog Otkupitelja". *Dr. fra Dominik Mandić (1889.–1973.)*, priredio Robert Jolić, 138–154. Mostar–Zagreb: Hercegovačka franjevačka provincija, Franjevačka knjižnica i Hrvatski institut za povijest, 2014.
- Krišto, Jure. "Fra Dominik Mandić i hrvatske izbjeglice 1943.–1953." *Dr. fra Dominik Mandić (1889.–1973.)*, priredio Robert Jolić, 686–720. Mostar–Zagreb: Hercegovačka franjevačka provincija, Franjevačka knjižnica i Hrvatski institut za povijest, 2014.
- Krišto, Jure. "Krunoslav Draganović i spašavanje hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata". *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik, povjes-*

- ničar i rodoljub*, ur. Darko Tomašević i Miroslav Akmađža, 227–256. Sarajevo–Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet, HKD Napredak, Glas Koncila, 2014.
- Maticka, Marijan. "Napisi o Austriji i Mađarskoj na stranicama 'Vjesnika' (1945–1950) – primjer oblikovanja javnog mnijenja". *Spomenica Filipa Potrebice*, ur. Mirjana Matijević Sokol, 409–418. Zagreb – Slavonski Brod: Filozofski fakultet Sveučilišta, Odsjek za povijest i Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2004.
 - Sopta, Josip. "Fra Dominik Mandić i franjevci Svetog Jeronima – Zadar u Argentini". *Dr. fra Dominik Mandić (1889.–1973.)*, priredio Robert Jolić, 168–187. Mostar–Zagreb: Hercegovačka franjevačka provincija, Franjevačka knjižnica i Hrvatski institut za povijest, 2014.
 - Tomislav Jonjić. *Razgovor s dr. Milanom Blažekovićem*. Datum pristupa 30. ožujka 2015. www.tomislavjonjic.iz.hr/IV_blazekovic.html

Štampa

- "Preko 330 hiljada zarobljenika, interniraca i radnika vratilo se u otadžbinu". *Politika*, 6. listopada 1945.
- "Četnici zaposleni kod engleskog komandanta logora ubili su konzula FNRJ u Napulju V. Glumčića". *Vjesnik*, 29. siječnja 1947.
- "Nota vlade FNRJ Jugoslavije britanskom ministarstvu povodom ubijstva zamjenika generalnog konzula u Napulju Vicka Glumčića". *Vjesnik*, 30. siječnja 1947.
- "Okrutni postupak engleskih policista sa smrtno ranjenim jugoslavenskim predstavnicima u Napulju". *Vjesnik*, 31. siječnja 1947.
- "Britanske vojne vlasti u Italiji puštaju na slobodu jugoslavenske ratne zločince". *Vjesnik*, 24. travnja 1947.
- "Engleske i američke okupacione vlasti u Italiji ometaju repatrijaciju jugoslavenskih 'raseljenih lica'". *Vjesnik*, 22. svibnja 1947.
- "Zapadni saveznici sprečavaju repatrijaciju'raseljenih lica", *Vjesnik*, 20. lipnja 1947.
- "Rad jugoslavenske delegacije za repatrijaciju bio bi već završen da ga nisu ometale američke vojne vlasti u Austriji". *Vjesnik*, 28. lipnja 1947.
- "Ispraćaj palog borca". *Ilustrirani vjesnik*, 2. ožujak 1947.

Summary

"Depots of spies and terrorists".

Allied camps for "displaced persons" in Italy, Austria and Germany

Key words: *refugee camps, displaced person, Western Allies, allied occupation zones, Yugoslavia, extradition, Ustashas*

Immediately after the end of World War II, Western Allies organized refugee camps in their occupation zones in Austria, Italy and Germany which existed until early 1950s. Foreign citizens, such as forced laborers and prisoners of concentration camps, who had been found mostly in Germany and Austria after the collapse of the German Reich, were placed in those camps, as well as military and civilian post-hostilities refugees fleeing from the Red Army and partisan-communist forces from Eastern, Central and Southeastern Europe. A great number of persons were extradited to their countries of origin on charges of war crimes. Among them were many Croats, primarily members of the Croatian armed forces and the Ustasha movement. The remaining refugees are displaced around the world especially in countries of South and North America and in Australia.

